

ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԱՄՍՕՐԵԱՅ ՀԱՆԴԷՍ

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԱՍԻԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

ՏՆՕՐԵՆ-ԽՐԱԿՐԱՊԵՏ

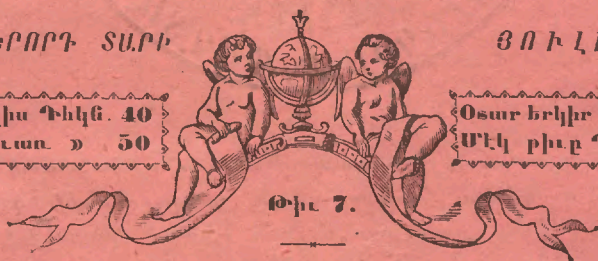
ԵՂԻԱ ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

ՎԵՑԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՅՈՒԼԻՍ

Պոլիս Դեկտ. 40
Գաւառ » 50

Օսար երկիր Ֆր. 12
Մէկ րիւք Դե. 4

ԲՈՎԱՆ ԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Դերուրին, Ե. — Սատանայ եւ Հրեշտակ, Գ. Պառնասեան. — Ուսողուրին, Ա. Պոյաճեան. — Մեծին Բրիտանիոյ կրօններն, Ե. Անդրեանեան. — Բալանովիա եւ Հաւառ, Յ. Սիւննեան. — Ուղեւորութիւն մ'ի ձիւզերաք, Մ. Մոզեան. — Աղջկան մ'օրագիրը, Մեյսնիա. — Վերաբձակ օղապարիկը, Տ. Քէշեկեան. — Խրախոյս, Ե. — Ժառանգանութիւն, Տօֆթոն ձեռք. — Մեզպուրեան վարժարան, Ե. — Միբիճանեան վարժարան, Ե. — Կատուի մը լիշագիրք. — Պարզ հարցում մը՝ Նարպէյ Արքեպիսկոպոսին ասորիւ:

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Գ. ՊԱՂՏԱՏԼԵԱՆ

(ԱՐԱՄԵԱՆ)

1888

Սոյն ֆռանստհայ Գրպանի Բառարանս Հակառակ իւր փոքր ծաւալին ու Համեստ գնոյն՝ կը պտրունակէ գրեթէ մեծ բառագրոց չափ բառ եւ ոճ։ Անձուկ միջոցի մէջ հեղինակն յաջողած է յաճախ զետեղել աշխարհարար բառերուն եւ ոճերուն քով՝ դրաբար համանիշներն ալ, որք անհրաժեշտ են մատենագրական գործոց թարգմանիչներուն։ Ի հարկին բառերուն տաճկերէններն ալ դրուած են, որպէս եւ անկանոն արտասանութիւնք։ Սոյն նիւթական ու բարոյական առաւելութիւններէն զատ՝ կարեւոր թերի մ'ալ կը ընտ Գրպանի Բառագիրքս, որուն կցուած է պատմական, աշխարհագրական ու դիցաբանական անուանց բառարան մը։ Բառագիրքսորքն վերնագրեալ հատուած մ'ալ ուր համառօտիւ կ'աւանդուին բառակազմութեան կանոնք՝ եզական գործ մը կը կացուցանէ Գրպանի ֆռանստհայ Բառագիրքը։

Դինն է միայն 12 դահեկան։

Կազմեալ Անգղիական Հաստատուն կազմով։

ՅՐԱՐԱՔ ՈՒՆՏ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԳԻՍ

ԳԵՐՈՒԹԻՒՆ

Գերեաց ազատութեան այն հռչակաւոր պատերազմէն ի վեր որ քառորդ դար առաջ կատարուեցաւ նոր-Աշխարհին մէջ, գերութիւնն աշխարհիս երեսէն առ յաւէտ բարձուած է՝ կը կարծուէր: Պիչր Սգօի ընթերցողք՝ այն ազատարոյր Աղքատ Թովմայի սնակը (*) փակեղէն յետոյ՝ կը մտնէին գոհութեամբ. «Անցելոյն պատմութիւնն է զոր կարգացինք»:» Եւ ահա հեռագիրն ելէկ ծանոյց թէ գերութիւնն հուսկ ուրեմն ջնջուեցաւ Պրագիլիոյ մէջ: Ուրեմն տակաւին գերութիւն կայ եղեր աշխարհի վրայ, և Պրագիլիոյ նման երկրի մը մէջ՝ ուր նոր մուտ գտած չէ քաղաքակրթութիւնն:

Այս առթիւ, այլեւայլ հարցմունք ու խորհրդածութիւնք տեղի կ'ունենան: Գերութիւնն ինչպէս կրցած է տեւել մինչեւ իննեւտասներորդ դար. — Գերութեան վիճակէն հարկաւորապէս կ'անցնին ամեն ընկերութիւնք. — Գերութիւնն իր օգուտներն ունեցած չէ՞

(*) Վենետիկոյ Միթիթարեան Միաբանութիւնն ուրախակցելի է յաւէտ սոյն ոգելից ու բարոյալից վկային թարգմանութեան համար:

միթէ — Քաղաքակիրթ ազգաց մէջ՝ ուր ջնջուած է գերութիւնն՝ ուրիշ ձեւոյ տակ գոյութիւն չունի՝ միշտ գերութիւնն, Այսպիսի հարցումներ կ'ընէ հետաքննին միտքն, և կը մատնուի երկար խորհրդածութեանց՝ ոչք փոփոխակի լքում ու զօրութիւն կ'ազդեն հոգւոյն:

Մեր դարէն, մեր օրերէն ետ ետ երթալով մինչեւ հնագոյն ժամանակներն, ամեն ժամանակաց և ամեն ազգաց մէջ գրեթէ կը գտնենք գերութիւնն, Հզօր պատճառներ պարտին կալ, զի գերութիւնն՝ հակառակ գերեաց ամեն ժամանակ տրանջանաց և ընդվզմանց, հակառակ իմաստասէրներու բողբոսանաց, կրցած է հաստատուն մնալ և հասնիլ մինչեւ իննետասներորդ դարուն վերջն, Իրօք կան այդ պատճառք և բնութեան մէջ իսկ են նոքա: Բնութիւնն, արդարեւ, իրաց և արարածոց մէջ անհուն այլազանութիւն մը կը գնէ նիւթն, որ իրաց և արարածոց մէջ նոյն է և մի, բիւր ու բիւր կերպարանափոխութիւններ կը կրէ՝ համաձայն յաւիտենական օրինաց: Արարածոց մէջ, ցեղային տարբերութիւններէ զատ՝ տարբերութիւններ կան անհատէ յանհատ, տարբերութիւնք, ոչք արդիւնք են ժառանգականութեան կամ կենաց պայմաններու զանազանութեան: Մարդկային ընկերութեան սկզբնաւորութեան մէջ, երբ գրեալ օրէնք կանոնաւորած չեն տակաւին ընկերային յարաբերութիւններն, այդ տարբերութիւնք կարեւոր դեր մը կը խաղան: Զօրաւորը կը հրամայէ, տկարը կը հպատակի, զօրաւորը կը յափշտակէ, տկարը կը համակերպի, զօրաւորը կ'աստուածացնէ զինք, տկարը կենդանեաց աստիճանակից ու բազդակից կը լինի: Բուսական կը նկարագրէ մարդկութեան նախնական վիճակն հետագայ զուգեակ բանից մէջ, « Ժողովուրդն

չէր պարտական հպատակիլ օրինաց ինչ. հաճոյք իշխա-
նաց էին փոխանակ օրինաց:» Ճիշդ որպէս կը տեսնենք
այսօր կենդանեաց մէջ՝ նոյնպէս նախնական մարդիկ
իրարու հետ կը վարուէին իրենց կենաց պահպանու-
թեան համար. կը տեսնենք թէ հացի կտորի մը կտա՞
տակեր մը վրայ կը յարձակին տանեակ շուներ, որոց մէ-
ջէն հզօրագոյնը կտա՞ հզօրագոյնք կը յափշտակեն կերն.
նոյնպէս մարդոց մէջէն ալ հզօրագոյնը կտա՞ հզօրագոյնք
կը բաժանեն իրենց մէջ բնութեան պարզ եւ ամբողջ
անունը կտա՞ կը բաժնեն տարւոյ. կինն՝ ի բնէ տկար
արարած՝ զերի է տուն. և ի մարդկանէ տկարագոյնք
գերի են հզօրագունից: Այս է վիճակն նախնական մար-
դոց, ոյք՝ իմացական ու բարոյական կեանքէ զուրկ՝
կ'ապրին հետեւ ելալ միմիայն իրենց անասնական բնագոյ-
ներուն: Արդի իմաստասիրութեան լեզուով՝ հոմոգեն
(homogène) կոչուած վիճակն է այս մարդկային ընկե-
րութեան: Երբ մարդիկ հոգին վրայ կը հաստատուին,
երբ կ'սկսի հոգագործութիւնն՝ ուստի և կ'որոշուի սե-
փականութիւնն (propriété), յայնժամ վերստին տկարն
ենթարկեալ է զօրաւորին, զօրաւորը կը գրաւէ հոգին
արգասաւորագոյն մասն, և տկարն՝ անկարող ըլլալով
ապրիլ անարդաւանդ հոգոյն վրայ՝ կամայ ականայ յանձ-
նառու կ'ըլլայ վաստակիլ զօրաւորին արտին մէջ, ուր
իրբեւ անասուն մը կտա՞ իբրեւ նիւթական գործիք մը
կը նկատուի յաճախ, բնական է թէ տէրն իր գերոյն
հետ չարաչար վարուի, նախ զի սա (զերին) տկար ու
ախեղժ է, և ինք՝ տէրը՝ մարդասիրական զգացումե-
րէ զուրկ է տակաւին. երկրորդ զի զերին հակամէտ է
յաւէտ իր ախրջ լուծէն ազատելու, թէեւ այդ ազա-
տութենէն չափաի կրնար օգտուիլ և տէր միայն պիտի

փոխէր. աւելցնենք թէ գերին մերթ գերեալ մը՝ այսինքն պատերազմական գերի մ'է, օտար ցեղի կը վերաբերի, և նախնական մարդիկ՝ որպէս այսօր վայրենիք ոյր նախնական մարդկութեան վիճակակից են՝ «ոչ միայն մեծաւ մասամբ անտարբեր կը մնան բոլորովին օտարներու տառապանաց, այլ եւ հաճոյք կ'ըզան այդ տառապանաց ի տես (Տարուին)»:

Մեծ բնապատումին դործածած մեծաւ մասամբ բառէն համարձակութիւն պիտ' առնուի՝ ժխտական պատախան տալու համար մեր վերողբեալ հարցմանց միոյն թէ՝ «Գերութիւնն ամեն նախնական ընկերութեան մէջ, ամեն ազգի մէջ կայ հարկաւորապէս» Թէ եւ մարդկութիւնն նոյն շրջաններէն հարկաւորապէս կ'անցնի բարեշրջական ընթացքին մէջ, սակայն այս շրջանը միեւնոյն պայմանաց մէջ չեն կատարուիր ամենուրեք. կան ներքին և արտաքին միջավայրին ազդեցութիւնք, ոյր տեղէ տեղ և ժամանակէ ժամանակ կը տարբերին միեւնոյն շրջանին մէջ գտնուող ընկերութիւններն: Այսպէս, երբ նոյն բնագաւառէն ելած երկու ազգաց (Հայոց եւ Յունաց) միոյն պատմութեան մէջ յիշատակութիւն կը գտնենք գերեաց. միւսին՝ Հայոց պատմութեան մէջ գերեաց խօսք չկայ բնաւ: Արդարեւ Խորենացին կը գրէ. «...Յայնժամ Սմբատայ զծառայան Երուսղայ զոր գերեացն ի Բագարանէ (Արշարունեաց) տարեալ բնակեցուցանէ 'ի թիկանց Մասեաց ուր (անկանի Կոգովիտ)» Հ. Ինճիճեան, որ Խորենացւոյ սոյն կտորն ի մէջ կը բերէ, կը գործածէ ինքն ալ գերութիւն բառն հետագայ հատուածոյն մէջ «...Զի զԲագարան որ ի Կոգովիտ գաւառին Այրարատոյ՝ շինեալ ասէ Խորենացին ի Սմբատայ բագրատունւոյ որ յաւուրս

Բ. Արտաշէսի, իւր ձեռակերտ կոչելով, և 'ի նմա բնակեցուցեալ զիւր գերութիւն իբր յիւրում սեփական երկրի» Գերութեան յիշատակութիւն՝ այսպէս՝ կայ մեր պատմութեան մէջ. սակայն այս գերիներն, այս գերութիւնն, ի Հայս մուտ կը գտնեն օտար յեղի մը՝ Բագրատունեաց ցեղին հետ, որոյ ծագումն է Հրէական։ Յունաց գալով, Յունաց՝ ոչ միայն գերիներ ունէին, այլեւ իմաստասէր մ'ունէին՝ աշխարհիս ամենէն մեծ իմաստասէրն՝ որ կը վճռէր. «Մարգկային բնութիւնն երկուք է, գերեաց բնութիւն և տերանց բնութիւն (Արիստոտէլ)» Յունաց գալով, անոնց ալ ի սկզբան անծանօթ եղած է գերութիւնն. Հերոդոտոս, ի մէջ այլոց Պեղասգեանց գէմ Աթենացւոց մէկ կռուոյն վրայ խօսելով, կ'ըսէ թէ «Աթենացիք՝ այն ժամանակ ոչ գերի կը պահէին ոչ ծառայ» Ամիանոս Մարկեղինոս ալ չը գրէր այլ ազգի մը՝ Ալանաց՝ համար թէ «Գերութիւնն անծանօթ էր իրենց մէջ» Իսկ այն մեծագոյն ազգն, ուրիշ ծագում կ'առնուն Հայք և Հելլենք, Հնդիկ ազգն ունէր գերիներ։ Տիւ-Մէնիլ-Մառինի Պասնուրիւն քաղաքական անհետն իւր կարեւոր գրքին մէջ կը գրէ՝ Հնդիկ ընկերութեան այլեւայլ դասակարգերուն վրայ խօսելէ յետոյ. «Հնդիկ ընկերութիւնն ունէր նաեւ գերիներ։ Այլ այն ժամանակի բարուց մէջ քաղցր իմն էր գերութիւնն և ոչինչ ունէր բազմաթիւ մեր ժամանակի գերութեան հետ։ Հնդկական պէնսէն բառն, որով կ'իմացուէին միանգամայն գերիներն և իրենց ապրուստն հայթայթելու անկարող անձինք (կանայք, ծերք և տղայք), արդէն կը ցուցնէ զայդ, որովհետեւ կրնանք անտի մակարեւել թէ այլեւ այլ դասու մարդոց նսեհն յոյժ սակաւ տարբեր ըլլալ պարտէր»

Մեր հարցարանին մէկ հարցման պատասխանն էր ինչ որ բսինք ցայս վայր. թէ գերռոժեան վիճակէն հարկաւորապէս կ'անցնին առեն ընկերռոժ իւնք. թէ գերութիւնն ինչպէս ծագումն կ'առնու՝ բացատրեցինք զայդ ալ, քանի որ ծագման խնդիրը կը բովանդակու էր մեր սոյն հարցման մէջ. Մեր միւս հարցմանց պատասխաններն յաջորդ թուոց թողլով, կ'ընդօրինակենք ստանաօր ծանօթութիւն մը, զոր Արեւելք քաղաքական յօդուածոյ մը ներքեւ կը գնէ. Բողուածոյն նիւթն է Լեւոն ժ.ի գիրն օրհնութեան առ խնամակալ կայսրու հին Պրազիբոյ՝ սոյն երկրին մէջ գերեաց ազատագրութեան տաթիւ. Աւասիկ ծանօթութիւնն. « Եթէ կայ եկեղեցի մը որ Պապական եկեղեցիէն շատ աւելի իրաւամբ կրնայ պարծիլ թէ իւր ժողովրդեան մէջ գերութիւնը գոյութիւն ունեցած չէ բնաւ, այն ալ Հայաստանեայց եկեղեցին է անշուշտ. զի պատմութիւնը կեցած է վկայելու թէ Հայաստանի մէջ, մահաւանդ Քրիստոսեայ Հայաստանի և Կիլիկիոյ մէջ, Կաթողիկ և Բողոքական տէրութեանց զաղթականութեանց մասին ի կիրարկած գերութիւնը գոյութիւն չէ ունեցած բնաւ. Հին Հայոց մէջ գտնուած ազատք և անազատք կը համապատասխանեն այժմեան ազնուականութեան և հասարակ ժողովրդեան, կամ՝ ընդարձակ հօդատիրութեան (landlordism) և մշակութեան» Իբրեւ հայ՝ մեծաւ գոհութեամբ ընթերցանք անշուշտ Արեւելքի սոյն ծանօթութիւնն. այլ իբրեւ անաշտ հրապարակագիր կու գանք գիտել տալ Արեւելքի պատուարժան խմբագրութեան թէ «Կաթողիկ և Բողոքական Տէրութիւնը» բացարձակօրէն համանիշ չեն Կաթողիկ և Բողոքական կրօնից. Կիլո և Պըքլ գլխաւորապէս ի վեր հանած են —

Արեւելջի խմբագիրը քաջ գիտէ զայս — այն ազատական ու մարդասիրական ոգին՝ որով համակեալ էին սոյն եկեղեցիք. ամենէն ազատախոհ պատմագիրք իսկ կը հաստատեն Հռոմէական եկեղեցւոյն և Բողոքականութեան մատուցած մեծամեծ ծառայութիւններն առ քաղաքակրթութիւն։ Մեր աշխատակից Մեղանիսի նրման՝ Արեւելջի երիտասարդ խմբագիրն ալ — որ սակայն իր անձին վրայ կարօղ է իշխել և այնքան ծանրախոհ է երբ կամի — կրիւք կը յուզուի՝ ամեն անգամ որ խօսի Հռոմէականութեան վրայ, Թերեւս առարկեն երկոքին հրապարակագիրք ալ. «Բայց տեղի կուտան, եի՛ն կ'ըսէք, այլեւս չէն։» Կը պատասխանենք գոռողաբար թէ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ նկարագիրն եղած է յաւէտ վեհանձնութիւն, եւ կը յաւելունք խոնարհաբար թէ մեծ թերթերու խմբագրաց նկարագիրն ըլլալ պարտի յաւէտ իմաստութիւն։ Այսո՛ւ պիտի յաղթեն միշտ Հայաստանեայց եկեղեցին և Հայ մամուլն։

Ե.

ՍԱՏԱՆԱՅ ԵՒ ՇՐԵՇՏԱԿ

ՆՄԱՆՈՒԹԻՒՆ ԼՕՆԿՖԷԼԼՕՅԻ

«ՈՍԿԵՂԱՆԻԿ ՎԷՊ»Ի ՄԻ ՀԱՏՈՒԱԾՈՅՆ

Իօնիֆէլլօ իւր «Ոսկեղենիկ վէպ»ին մէջ բանաստեղծական ներշնչութեամբ կը ներկայէ Սատանային եւ Հրեշտակին խորատները։

Սատանան կղերի կերպարանօք ծպտեալ՝ գաղտագողի կը մտնէ Գերմանիոյ մէջ եկեղեցի մը, ուր ամեն կողմ տիրելէ ետեւ կ'երթայ կը բազմի անդ ուր քահանայն սովորաբար խոստովանութեան խորհուրդը կը կատարէ։

Միւս կողմէն, Հէնրի անուն կոմս մը, ալեծուփ խղճիւ յուզեալ, հոն կը դիմէ թերեւս մխիթարութիւն գտնելու յուսով:

Սատանան կը կեղծէ զայն սփոփել եւ կ'ըսէ թէ տասնաբանեայ պատուիրանքն իսկ բացառութիւն կ'ընդունի, ու ստի պէտք չ'է որ իշխանն իւր գործոց վրայ սաստիկ վշտանայ, այլ ջանայ ամօքել իւր տիրութիւնն հեշտութեանց մէջ նեաուելով:

Հրեշտակ մը կ'իմանայ այս չար խորհուրդը, եւ իւր ձեռքի Եւողեան քնարիւ կ'երգէ՝ իշխանն զգուշացնելով այն խաբուսիկ խօսքերէն որք կը տանին յանկուծմն եւ 'ի կորուստ:

Ահաւասիկ այդ երկու գեղեցիկ հատուածոց մի նմանութիւնը գրելու ջանացի եւ կը յուսամ թէ ընթերցողք ներողամտութեամբ կ'ընդունին զայն:

Սատանայ

Մի՛ երկնչիք, ո՛ր քաջ Սեպուհ, ձեր մեղքերը բան մը չ'են,
Պատճառները երբ նկատուին, Աստուած եւ մարդ կը ներեն:
Շատ դիւրին է օրինակներ գտանել ձեր ընթացից,
Ի՞նչ հարկ ուրեմն որ դուք լինիք այդչափ տխուր, թախ-
ծալից:

Տասնաբանեայ պատուիրանքը թէպէտ կ'ըսէ մի՛ սպաններ,
Բայց սպաննել 'ի պատերազմ է քաջութիւն անվեհեր:
Ծառայութիւն կը մատուցուի այդու նաեւ հայրենեաց:
Եւ մարդ նովաւ կ'արժանանայ պատուի, չըքեղ տխուրաց:
Թէպէտ պատուէր կայ չ'բաղձալ ձեր ընկերին կալուածոց,
Բայց երբ մին ձեզ ընծայ նուիրէ չ'է ապօրէն այդ միջոց:
Թէպէտ ըսուած է չ'տարփալ օտար կնոջ գեղանի,
Զի այդ է գործ որ ներշնչի դրդմամբ միայն Սատանի,
Սակայն կրից բուռն հարուածոց Դաւիթ անգամ ընկճեցաւ,
Ուրիային դէմ գաւ նիւթեց, միայն յետոյ զղջացաւ:
Պատիժ կրեց եւ արտասուօք գոչեց մեղայ սրտագին,
Մինչեւ անցաւ մեծ բարկութիւն Տեառն իւրոյ Արարչին:
Դուք ձեր կըրից բուռն հոսանքը կը փոխադրէք այլուրեք,
Եւ մին թողլով երթաք այլում զպաշտամունս նուիրէք:

Կիրքը կ'ընէ այսպէս բաներ, եւ նոքա որ կիրք չ'ունին,
 Միայն ձեզնէ նողկանք կ'զգան եւ ձեր գործէն կը խորչին:
 Թէ որ ոմանք ձեզ այսպանեն եւ եթէ դուք զայրանաք,
 Կրնաք շարժիլ ազատութեամբ եւ առաւել համարձակ:
 Գուցէ երբեմն տանջուիք խղճի խայթիւ ուժգնակի,
 Եւ ձեր հաճոյքն այսպէս սաստիկ անակնկալ վրդովի,
 Յայնժամ կրնաք հեշտութեանց մէջ եւ ըս քան զեւրս նետուիլ,
 Վիրաց սրտի զանոնք անվրէպ սպեղանի համարիլ:
 Վայելք են որ հէգ մահացուաց ճանապարհը կը հարթեն,
 Մինչդեռ նոքա այս տխրութեանց հովտին մէջէն կը քալեն:
 Մի ումպ նեկտար բաւ է երրեմն մեծ վիշտեր փարատել
 Ուրախութիւն եւ նոր ոգի, աշխոյժ եւ սիրտ նուիրել:
 Յերեկոյին նաեւ նստիլ ընկերութեամբ զբօսնուլ,
 Զուարթ ժամեր անցընելով, խաղալ, խնդալ ցայգ անդուլ,
 Պարել, կայտառել եւ մուսնալ ցաւեր, հոգեր արալի,
 Կամ ամօքել զանոնք ձայնիւ անոյշ երգոց հեշտալի,
 Զ'են հարկաւ գործք այսպանելի, ո՛չ պարսաւեալ զեղխու-
 թիւն.

Զի արժան են ապրիլ գիտցող ամեն անձանց բանիրուն:
 Այսպէս հեշտին մի կեանք վարել կենաց լինի օգտակար,
 Տարիներու հոլովումը մարդ այս կերպիւ չ'իմանար:

Կումար

Սակայն եթէ դրամ պակսի ինչպէ՞ս պէտք է գտնել զայն,
 Քանզի ստացումն այդ վայելից շնորհիւ դրամի է միայն:
 Առանց անոր ո՞ր հաճոյքը կարելի է գոհ ընել,
 Ընկերութեան մէջ դիւրութեամբ մի բարձրագոյն դիրք բռնել,
 Ուսուր ուրեմն ինձ թէ ինչպէ՞ս պէտք է շահիլ ցայդ միջոց,
 Որ շատ անգամ հարկ կը դնէ տոկալ անխոնջ վաստակոց:
 Իսկ ես բնութեամբ եմ հեշտակեաց, եւ հոգնութիւն չ'եմ
 սիրեր

Արժան միայն հէգ ուամկին որ փափկութիւն չ'գիտեր:

Սասնուն

Բան մը չ'է այդ, դուք հոգ մ'ընէք, դրամ գտնել է դիւրին,
 Եթէ կրնաք միշտ տահպանել ձեր չուք եւ փայլն արտաքին:

Դիւրահաւան է այս աշխարհ, փայլիւ շուտով կը խաբուի,
Եւ հաճութեամբ ձեզ փոխ ստակ եւ կամ ընծայ կը տրուի:

Կոմսն

Ես կը կարծեմ թէ այդպիսի խաբէութիւն մեծ մեղք է,
Հետեւանքը թերեւ զիս խղճի խայթիւ կը տանջէ:

Սասանսն

Ի՞նչ կը վախնաք, ես ձեզ ներում կուտամ այժմէն իմ կար-
գաւ
Ի ծունր եկէք եւ աւտսիկ ձեր վրան կարդամ, այդ է բաւ:

«Կոմսն ի ծունր կը յոփ»

Սասանսն «անհասկանալի կերպիւ փրմնցելով»

Քեզ խաբեցի, լեր ինձ ընկեր յաւիտեան,

Լեր բազդակից մեր վիճակին մշտնջեան,

Թող բազմանան շարունակ ձեր նմաններ

Եւ լինին ինձ յօժարակամ ստրուկներ:

Հրեշտակն «Եւոյեան ֆևուր 'ի ձեռին երգելով»

Ձգուչացիք, զգուչացիք, ո՛ր իշխան.

Ձի այդ խրատք չեն ձեզ բարի եւ արժան

Թէպէտ կրնան քաղցր հնչել ձեր ականջին

Բայց դառնաղէտ վախճաններու կը յանգին:

Դուք իբրեւ մարդ ստեղծեալ էք մի էակ,

Վսեմագոյն պարտիք ունիք շարունակ:

Պէ՞տք է իջնէք անբանից կարգ նուաստագոյն,

Կիրքը խեղճին նախադասէք դուք համբուն,

Սարուկ լինիք վատ մոլութեանց հրապոյրին,

Եւ տաք հրաժեշտ յաւիտ ընդոյն, վսեմին:

Ձգայարանք թող չ'յաղթեն ձեր մտաց

Եւ ձեզ մղեն յալածութի ծով զեղխութեանց,

Ուր նաւաբեկ դուք ընկղմիք սոսկալի,

Տխուր համբաւ թողլով համայն աշխարհի

Այն խրատներ որք ձեզ ախորժ կը թուին,

Ձի ձեր կրից եւ կամ միտմանց կը խօսին,

Նոքա խորհուրդք Սատանայի հն առնչուչո,

Չարին սկզբան, տանին անլրէպ ի կորուստ :
 Բայց դուք սիրող եղիք ազնիւ զգացմանց
 Հետեւեցէք նոցա մաքուր ներշնչմանց :
 Յայնժամ միայն անմեղ վայելք կ'ունենաք .
 Պատուոյ շաւղին մէջ ըստոյգ փայլ կ'ստանաք :
 Ճշմարտութիւն հանդերձ բարւոյն, վսեմին,
 Միայն արժան են բանական էակին .

Բարին միայն գովելի,
 Եւ օգտակար ձեզ լինի :

Ինսպիլէ, Յունիս 1888

Պ. ՊԱՌՆԱՍԵԱՆ

ՈՒՍՈՂՈՒԹԻՒՆ

Մեծապատիւ Խմբագրապետ տէր «Երկրագունտ»
 ազգօգուտ Հանդիսի,

Թէ օրագիրներու եւ թէ պարբերական հանդէսներու
 մէջ գիտութեանց յառաջադիմութեան վրայ յաճախ կը գըր-
 ուին, բայց նոցա սկզբնական ծագման եւ տակաւ զարգաց-
 ման եղանակը գրուած եւ պարզուած չըլլալով, հետաքրքիր
 ընթերցողը ներկայ դարուս յառաջադիմութիւնը չը կրնար
 բազմապէս անցեալ դարերու վիճակին հետ այս համոզմամբ
 մեր կեանքի ամեն հանգամանաց հետ ուղղակի յարաբերու-
 թիւն ունեցող Ուսողութեան մասին գոնէ ոչ ընդարձակ այլ
 կարեւոր ծանօթութիւններն ջեր ազգօգուտ Հանդիսին մէջ
 հրատարակելով կը յուսամ թէ յարգոյ ընթերցողաց ճաշակն
 եւ ուրիշ գիտութեանց մասնագէտներուն փափաքն գրգռած
 կըլլամ հետզհետէ գրելու այն գիտութեանց պատմութիւն-
 ներն, որոց դիւցազն գործիչները որպիսի տքնութեամբ եւ
 աշխատութեամբ յաջողած են յաղթել դժուարութեանց եւ
 արժանանալ ապագայ սերնդեան յաւերժ երախտագիտու-
 թեան :

Ա

ԹՈՒԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Բոլոր գիտութեանց ծագման պատճառը ժամանակին պահանջման համեմատ պարզ նպատակի համար մարդոց յարա-տեւ ջանքն եւ աշխատութիւնքն կամ բնական իրերու ներքին եւ արտաքին երեւոթներուն երբեմն ընդհատ եւ երբեմն անընդհատ փոփոխութիւնները եղած են :

Թուարանութեան ծագման պատճառներն ալ միեւնոյն օրինաց տակ կիյնան , որովհետեւ երբ նախամարդիկ գոյական աշխարհի վրայ , զանոնք չըջապատող առարկայներուն մերթ ընդ մերթ կրկնուիլը կամ այլեւայլ ձեւերու եւ փոփոխութեանց մտնալը անոնց անձուկ մոքին մէջ թուոյ գաղափարը յառաջ բերաւ , ինչպէս իրենց ապրուստի գլխաւոր առարկաներէն պտուղներուն եւ բոյսերուն քանակը որոշելու համար ստիպուեցան համրանք մը ունենալ եւ այսչափ պարզ գործողութիւն մը կատարելու համար 1—10 թուոց բնական աղիւսակին այսինքն ձեռաց մատերուն կը դիմէին . այսչափ համրանք իրենց նախնական վիճակին գոհացում կրնար սալ , եթէ նոյն վիճակին մէջ մնային , այս որ անկարելի է , վասն զի մարդիկ ի սկզբանէ կատարելութեան ձգտում ունենալով կեանքի պահանջներն եւ տնտեսագիտական պայմաններն աւելի ընդարձակուելով թուարկութեան այսչափ անձուկ սահման մը չը զիտի գիւրացնէր անոնց գործողութիւնները : Ուրեմն չափ յայտնի է որ նախամարդիկ թուարկութիւն մը հաստատած ըլլան որոշ հիման մը վրայ , եւ այս թուարկութեան եւ գրութեան թուականը կորստած է ժամանակաց գիշերին մէջ . բայց միայն սաչափ ծանօթ է որ հին ժամանակաց մէջ մեր այժմեան թուարկութեան գրութիւնը ծանօթ էր Հնդկաստանցւոց եւ կարապայաէին նշաններով : Արաբացիք այս թուանշանաց ձեւերն փոխելով կազմեցին 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. թուանշանները , զորս ժամանակ մը գործածելէ վերջը անոնց տեղ 1 2 3 4 5 6 7 8 9 թուանշաններն հաստատուելով մինչեւ յարդ կը գործածեն :

Յոյնք եւ Հռովմայեցիք տասնաւոր դրութեան հաւաքածոյ մը ունենալով Հնդկաստանցւոց գրաւոր թուարկութեան նմանն չունէին ըսինք, թուորովին ճշմարտութեան դէմ լուսած կըլլանք, որովհետեւ Ե^րդ. դարու հռչակաւոր փիլիսոփայ Պօէսի գրութեանց քանի մը մութ հատուածոց մէջ Պ. Շասլ նշմարած է այս դրութեան եւ թուանշանաց հետքը որ թերեւս մշակուած ըլլայ Պիւթագորեան վարժարանին մէջ եւ եթէ առարկուի Արքիմէտէսի Արնիէր անուն գրքին մէջ գործածած մերինէն տարբեր նշանագրութիւնը, պատճառն այն է որ սոյն նշանագրութիւնները աւելի յարմար էին իւր նպատակին եւ ասկէ երբէք չը հետեւիր թէ Արքիմէտէս թուանշանաց արժէքին եւ թուարկութեան դրութեան տեղեակ չէր:

Տասնորդական կոտորակաց գիւտը որ մեր բանաւոր եւ գրաւոր թուարկութեան դրութենէն ծագած կը կարծուի, բաւական նոր է. Պ. Լիպրի կը վերադրէ տասնորդական կոտորակաց գիւտը ԺԴ^ր. դարու վենետիկցւոց. Պ. Պիօ այս կոտորակաց նշանագրութեան հնարիչը կը նկատէ ԺԵ^ր. դարու սկիզբը Նիբեր անուն Սկովտացի չափագէտն որ հրեանքեց նշանակացոյցը (logarithme). սակայն առաջնութեան պատիւը կուտայ Բիթիւսքիւսին որ այս դրութեամբ 1612ին իւր Եռանկիւնաչափութիւնն հրատարակեց, մինչդեռ Նիբեր 1614 ին ի լոյս ընծայեց իր Քսենոն Միլիթիփիլոս անուն գործը:

Թուաբանական գործողութեանց կիրառութեան սկզբունքը որ գործնական կեանքի հանգամանաց եւ քաղաքական տնտեսագիտութեան արտադրած խնդիրներու վրայ հիմնուած է, թուորովին նոր գիտութիւն մ'է. դեռ անոր սահմանները պարզօրէն գծուած չեն, որովհետեւ մեր կեանքին գլխաւոր հանգամանաց պայմանները զանազան եղանակներով այլ եւ այլ գիրքերու մէջ ցրուած լինելով իբր վարդապետական ամբողջութիւն մը բնաւ տեղ մը հաւաքուած չեն, եւ մասնաւոր տնտեսագէտներուն մեծ մասին վարդապետութեանց հակառակ քաղաքական տնտեսագիտութեան ամենակարեւոր խնդիրները դեռ լուծուած չեն կրնար նկատուիլ, վասն զի

ազգաց նիւթական կեանքի հանգամանաց վրայ հաստատուելիք ուղղութեան մը համար մինչեւ ցարգ դրական արդիւնք մը ունեցած չենք, եւ քանի որ մարդկային ընկերութեան գոյութեան հետ յարաբերութիւն ունեցող գլխաւոր պարագայները այս վիճակի մէջ են, ուրեմն ընկերական կամ գործնական թուաբանութիւնը չը կրնար համարուիլ իբրեւ կատարեալ գիտութիւն մը:

Բ

ԱԼՃԷՊՐԱ

Ալճէպրայի ծագումը, թուաբանութեան ծագման նայելով, նոր է. Տիոֆանթ օ'Ալէքսանտրի որ հաւանականաբար կ'ապրէր Դ^{րդ}. դարու մէջտեղերը, Եւրոպա անցած ալճէպրայի հին երկին հեղինակներէն մին է. ասոր երկը կը բաղկանար 13 հատոր գրքերէ որոցմէ միայն 6 հատորը հասած է մեզի այս հատորներուն մէջ գիտութեան տարրական սկզբանց վրայ բացատրութիւն չը գտնուիր այլ բազում դժուար խնդիրներ են քառակուսի եւ խորանարդներու վրայ եւ մանաւանդ թուոց յատկութեան վրայ:

Տիոֆանթին խնդիրները կը կարծուին առաջին եւ երկրորդ աստիճանի ծանօթ հաւասարութեանց բացատրութիւն եւ անծանօթ հաւասարութեան խնդիրները լուծելու համար ընդարձակ ծանօթութիւնք:

Տիոֆանթ անծանօթները կը ներկայացնէր *ἀριθμός* (թիւ) բառին համառօտագրութիւնը *ος* ով, ոչ գիր եւ ոչ նշան կը գործածէր բաց ի գլխիվայր եւ քիչ մը հատեալ + նշանէն:

Բիզայի Լէօնարտն (Fibonacci) է որ արեւելեան Քրիստոնէից ծանօթացուց գրահաշիւն եւ ոչ թէ հասարակ թուաբանութիւնը ինչպէս ոմանք այսպէս հռչակեցին. Լէօնարտ իւր գրահաշուական ծանօթութիւններն 1202ին շարադրելով, գեռ նոր հրատարակուեցաւ Պ. Լիպրիի միջոցաւ իւր «պատմութիւն չափագիտական գիտութեանց յ'իտալիա» անուն գրքին մէջ որուն տասնեւհինգերորդ եւ վերջին գլուխները գրահաշուով կը բաղկին:

Լէօնարտ իւր գրահաշուական ծանօթութեանց մեծ մասը Արաբներէն առած է, եւ Արաբներն իսկ քաղած ըլլան ըստ ոմանց յունական գրքերէ՝ մանաւանդ Տիոֆանթէ . լայց ասկէ գրեթէ 50 տարի առաջ Հնդկական գրահաշուի երկու յիշատակարանք հրատարակուեցան յԱնգղիա, այս երկերուն հեղինակներէն մին Պասգարա Աշարիա որ կ'ապրէր ԺԻՂ, դարուն եւ միւսն Պրահմակիւլթա որ կ'ապրէր ԵՂ, դարուն . այս վերջինը իւր գրութեանց մէջ յաճախ կը յիշէ Արիւպաթթան որ կ'ապրէր Տիոֆանթէն առաջ եւ որուն դժբաղտարար գրութիւնները կորսուած են . եւ քանի որ Տիոֆանթ Հնդկի նախորդ մը ունեցած է եւ Արաբացիք թէ դիրքով եւ թէ վաճառականութեամբ Յոյներէն աւելի Հնդկներու հետ յարաբերութիւն ունենալով շատ հաւանական է Արաբացիք քանի մը գրահաշուական տեղեկութիւն փոխադրած ըլլան Հնդկներէն : Եւ միանգամայն պէտք է ճշմարտութիւնը խոտտովանիլ թէ վերոյիշեալ յիշատակարանք եթէ 90 կամ աւելի տարիներ առաջ յ'Եւրոպա փոխադրուած ըլլար գրահաշուական խնդիրներու լուծումը աւելի զարգացում եւ կատարելագործութիւն պիտի կրէր :

Գրահաշուի անունն իսկ կը պարտինք Արաբացւոց հիճկար հը մուգապիշի որ կը նշանակէ գիտութիւն հաստատութեան տեղափոխութեան . այս անունը տրուած է, ալճէպրա-յական հաւասարութեան անգամներուն մէջ դտնուած բացասական կամ դրական քանակութեան մը մէկ անդամէն միւս անդամ հաստատելու կամ տեղափոխելու կանոնին համար, միջին դարու մէջ ի վիրարութեան ալճկարա բառը կը նշանակէր կէս կամ կոտորակաւոր անդամ մը հաստատելու կամ նորոգելու արուեստ եւ մինչեւ հիմա իսկ Սպանեօլերէն եւ փորթուկալերէն լեզուաց մէջ ալճէպրիսթա բառը կը նշանակէ վիրարոյժ :

Ատրիանիւս Բոմանիւս (Ven Rømen) 1597 ին գիր գործածեց ոչ թէ ապացուցանելիք քանակութիւնները համառօտցուցուեցելու համար, ինչպէս անկէ առաջ ուրիշները այս իմաստով գործածեցին, այլ փիլիսոփայական մտածմամբ ըստեղծել փեղեբական ուսողութեան գիտութիւն մը որ կա-

րենայ ցուցունել ամեն տեսակ քանակութիւնները ընդհանուր նշանացոյցով (formule), բայց Ատրիանիսի գիւտը կը տարբերի Ֆրանսուա Վիէթինէն որ կրնայ նկատուիլ գրահաշուի յաջողակ կատարելագործողներէն մին, այս անձը խորհեցաւ լուծուած խնդիրները փոխանակ թուանշաններով՝ գիրերով ցուցնել, այսպէս հնարեց գրահաշուական ձեւերու (expression) եւ նշանացոյցներու գործածութիւնն որով մեծ ծառայութիւն մը մատուց մարդկային մտաց որ մատնուած էր տաժանելի եւ երկայն բացատրութեանց:

Քրիսթօֆ Րիւտլֆ Գերմանացի չափագէտին 1522ին հրատարակած մէկ գործին մէջ առաջին անգամ տեսնուեցաւ + առաւել — արտահայտութիւնն եւ $\sqrt{\quad}$ արմատական նշաններն:

Գերմանացի Սթիֆէլ իւր Արիթմետիկա Ինքեկրա գործին մէջ որ 1544ին հրատարակուեցաւ ի Նիւրնբերկ եւ Ֆրանսացի Բէլէթեէ եւ Պիւթէօն 1558ին իրենց հրատարակած գործերուն մէջ անծանօթները a. b. c. գիրերով կը ներկայացնէին եւ անոնց կարողութեան աստիճանները նշաններով կամ ցուցիչով. բայց այս ցուցիչներ թուանշաններ չէին այլ նման նշաններ էին: Թուանշան ցուցիչներու գործածութիւնը շատ հին է, վասնզի 1520ին ի Ֆրանսա հրատարակեալ գործի մը մէջ հեղինակը առաջին, երկրորդ, երրորդ, չորրորդ եւն կարողութիւնները 1. 2. 3. 4 եւն թուանշաններով ցուցած է. բայց կարողութեանց արմատները փոխանակ արմատական նշանի K գործածած է, ինչպէս $K^2 64$, $K^3 64$, $K^4 64$ եւն:

Անգղիացի Րըգորտ Երկրաչափն 1552ին հնարեց հաւասարութեան նշանն =:

Բազմապատկութեան նշանն $\times$ Օկթրէտ 1573ին առաջին անգամ գործածեց:

Անգղիոյ մէջ Հարրօ որ այլեւայլ գիւտերով հռչակուած էր Ժէ^ր. դարուն սկիզբը հնարեց անհաւասարութեան նշանն > <:

Գ

ԵՐԿՐԱՉԱՓՈՒԹԻՒՆ

կը կարծուի թէ երկրաչափութիւնը մարդկային ըն-

կերական վիճակին հետ ծագում առած ըլլայ, եւ կամ կը հաւաստեն թէ եգիպտացիք առաջին անգամ հնարեցին երկրաչափութիւնն, որովհետեւ Նեղոսի իւրաքանչիւր յորդմամբ արտերուն սահմանները ջնջուելով հողատէրները մեծ դժուարութեան մէջ կը գտնուէին զանոնք որոշելու։ Սակայն թաղէս եւ Պիւթագորոսն էին որ երկրաչափութեան վերացական ճշմարտութեանց ուշադրութիւն դարձուցին եւ սոցա ուսումնասիրութիւնն ալ երկայնութեանց, մակերեւոյթներու եւ ծաւալի չափերուն կիրառութեան վրայ էր, ինչպէս կը պատուի թէ Պիւթագորոս խոստացաւ Արամազդէին հարիւրեզեան զոհ մատուցանել եթէ ուղղանկիւն եռանկեան կողմերուն իրարու հետ ունեցած համեմատութիւնները յաջողի գտնել։ այս պատմութենէն կը սորվինք թէ Յոյները դէպի վերացական գիտութեանց զննութիւն որչափ եռանդ ունէին։ Յոյն երկրաչափներուն մէջ կը յիշուին Անաքսախոր աը Բլազոմէն, սքանչելին Պղատոն որ զԱստուած յաւիտեանակա երկրաչափ կանուանէր եւ իւր դպրոցին ճակատը գրեց «հոս միմիայն երկրաչափները կրնան մտնալ», կոնական հատուածներու վրայ խօսող գեղեցիկ գրքին հեղինակը Ապոլոն աը Բէրկ, հին ժամանակի երեւելի երկրաչափ Արքիմէտէս եւ Ալէքսանդրիոյ դպրոցին մի քանի փիլիսոփայները։

Կոր գիծերու հաւասարութեանց եւ համակարգերու (coordonné) դրութիւնը Տէքարթ հրատարակեց իւր երկրաչափութեան երկին մէջ։ Ներկայ դարուս մէջ երկրաչափութեան այսչափ արագ զարգացումը այս գիտունին պարտական ենք։

Տէքարթին հետ կրնան մրցիլ Քափալըրի, Ֆէրմա, Պարսոփ, Բասսալ՝ առաջնորդ ունենալով Նեվտոն եւ Լէյպնիցը։ Վերջին երկուքը Նէվտոն եւ Լէյպնից հնարեցին միեւնոյն ժամանակ անվահճանական հաշիւն (calcul infinitésimal) որ մեծ մղում տուաւ երկրաչափութեան։

Ա. Յ. ՊՕՅԱՃՆԱՆ (1)

(1) Մեծ. Արիստակէս Էֆ. Պոլսեան, ուսուցիչ Քանակագիտութեանց պաշտօնաւոր Հանրային Շինութեանց պաշտօնաւոր, անգամ Ասիական Ընկերութեան Տնօրէն Ժողովոյ՝ Հասութից Տնօրէնի պաշտօնով, ի մօտոյ պիտի հրատարակէ քանադոս ու գրաւոր քառաբանութիւն մը՝ արդի մանկավարժական եղանակաւ։

ՄԵԾԻՆ ԲՐԻՏԱՆԻՈՅ ԿՐՕՆՔՆԵՐԸ (*)

ԲՈՂՈՔԱԿԱՆ ԱՅԼԱԴԱԻԱՆ ԱՂԱՆԴՔ

Բողոքական միւս դաւանութիւնք ծանօթ են այլադաւան կամ այլակրօն սեռական անուամբ: Սոքա գո՛գ շարունակութիւնն ու զարգացումն են բողոքականութեան այն ճամբուն վրայ յոր Անկլիգան Եկեղեցին կասեցաւ իւր տառաջին քայլերէն սկսեալ: Սոքա թիւն եւ զանազանութիւնն ի յայտ կ'ըբերեն յԱնգլիա կրօնական զգացման ուժգնութիւնն, զգացումն որ դեռ իւր արարչագործ եւ գործօն ժամանակամիջոցի մէջ է: Արդարեւ Անգլիական ժողովուրդն կ'ձնանի եւ կը րարգաւաճի գոգցես կրօնքով բեռնաւորեալ մթնոլորտի մը մէջ, եւ Ս. Գիրքն այն կաղապարն է որոյ մէջ կ'զարգանայ իւր միտքն: Ոչ մի արտակեղբոնացման վերայ կ'զարմանայ եւ կ'վճատի երբ այդ արտակեղբոնացումն կրօնական ձեւի մը տակ կ'ներկայանայ իրեն եւ կ'բաւէ անուանել զՄեսիա Հետեւողներ գտնելու համար: Այս մոտաւոր վիճակն կ'բացատրէ մեզ ինքնաբերական ծնունդն եւ յարաբերական յաջողութիւնն այն աղանդոց որ յաչս մեր անհամապատասխան կ'թուին կրօնական ո՛ր եւ է գաղափարի:

Այլադատման գեռ խիստ քիչ էին թուով ի վերջ ժէ. դարու, յամին 1689 ըստ ժամանակակից յիշատակագրոյ իմիք 110,000 միայն ըլլալու էին յԱնգլիա եւ ի կալի երկիր: Այս թիւն անշուշտ իրականութենէն ստորին է: Կ'արտաքսուէին Համալսարաններէն, ընտրեալ մարմնոյ մը անդամ չէին կրնար ըլլալ եւ անգլիական ծիսին համաձայն հաղորդութիւն ընդունելով միայն հասարակային պաշտօն մը կ'ստանձնէին: Բաց յայս անկարողութեանց, նոքա պաշտամունքն թոյլատրեալ էր, եւ քանի մի մասնաւոր Հրովարտակներ Գուէյքըրներուն շնորհումներ սուին որովք ընկերական կեանքն կը համաձայնեցնէին իրենց կրօնական գիտակցութեան յաճախ տարօրինակ պահանջմանց հետ: Այլադատմաբանն աւելի վաճառական դասուն մէջ տարածուած էր, եւ այս բանին

(*) Շարունակութիւն:

համար ընկերական կարեւորութիւն մը պէտք էր։ Իւր ծոցոյն մէջ հաշուեց նշանաւոր մատենադիրներ, զոր օրինակ, Տըֆօէ որ հեղինակ է նշանաւոր վիպասանութեան մը։ Ուրիշ լիան Պէն՝ որ անունն Պէնսիլվանիոյ տուաւ՝ Գուէյքըր էր։

Վերջին դարու կրօնական շարժումն արդէն գտնուած աղանդոց վերայ աւելցուց թուով՝ գործունէութեամբ եւ ազդեցութեամբ ամենէն կարեւորն։ Մեթոտականացն որ արագ արագ տարածուեցաւ երկու կիսագնդոց անգլիական աշխարհին մէջ եւ ճամարիտ իշխանութիւն մ'էի Միացեալ-Նահանգս։ Հակազդեցութեամբ մը եւ նոյն իսկ մրցմամբ այս շարժումն խորին ազդեցութիւն մ'ունեցաւ անգլիական մտքին եւ Հաստատեալ եկեղեցւոյն վերայ որ աւելի խստապահանջ եւ աւելի հաստատուն եղած էր հաւատով։ Հակազդեցութիւն մ'էր ընդդէմ անտարբերութեան կամ խմտտասիրութեան ոգւոյն որ կ'նուագեցնէր կրօնի եւ գերբնականին սահմանն եւ որ նոյն իսկ Հաստատեալ եկեղեցւոյ պաշտօնէից մէջ կ'տարածուէր։ Կրօնական վերակենդանութիւն մ'եղաւ այս որ ծագեցաւ միջակ դասուց մէջ։ Կիւրակէին ստիպողական խստութիւնն աւելի այս թուականէն կ'սկսի։

Ի սկզբան, մեթոտական անունն հեզնօրէն տրուած մականունն մ'էր Օքսֆորտի ուսանող ջերմեռանդ երիտասարդաց ջոկի մը որ 1729 եւ 1755 թուականաց միջեւ ունէին համախմբումներ եւ բարեպաշտօն հրահանգներ ընդ հսկողութեամբ միոյն ի նոցանէ, ճոն Վէյսլի։ Այս խոնարհ սկզբնաւորութիւնն կ'իշխեցունէ մեզ Յիսուսեան ընկերութեան ծագումն որ սակայն յոյժ տարբեր է իւր վարդապետութեամբքն։ Երիտասարդութիւն եւ հաւատք միանալով մեծամեծ արդիւնքներ յառաջ կ'ըրեն։

Մեթոտական առաջին աղօթարանք բացուեցան 1759ին, ոչ թէ Հաստատեալ եկեղեցւոյն տաճարաց փոխանակելու համար՝ այլ կրօնական համախմբութեան իբրեւ օժանդակ վայրեր եւ բարեպաշտական ժողովականներ։ Ամենէն աւելի մոլեռանդներն սկսան քարոզել ի բացօթեայ վայրս, արտերու մէջ, փողոցներու եւ պողոտաներու վրայ իրրեւ կամա-

ւոր առաքեալներ: Իւրեանց ճառախօսութեան հիմն էին երկինք, դժոխք, մահ եւ վերջին դատաստան: 1741ին Հաստատեալ Եկեղեցւոյն իրենց դէմ ցոյց տուած ատելութիւնն մեղմացնելու համար աշխարհական քարոզիչներ հաստատեցին, եւ այսու իւրեանց ջոկն սկսաւ ունենալ անկախ գոյութիւն մի: Եկեղեցւոյ առաջին դարերու եռանդն, հիացումն, անսխիւքն եւ հրաշքն նոյնութեամբ կ'սահուէին այս կրօնական ծաւալման մէջ: Եւ յետ երկար ժամանակաց կարծեաց այս շարժումն թափանցեց նաեւ ի ծոց Հաստատեալ Եկեղեցւոյն եւ ներմուծեց անդ աւելի հրատապ եւ գործօն եռանդ մը, որ կոչեցաւ առեւտրական ոգի: Ուրեմն իսկզբան Մեթոտականք ոչ այլ ինչ էին եթէ ոչ ջերմեռանդներու ջոկ մը որ զարգացած էր Անկլիգան Եկեղեցւոյ սահմանադլիտց մէջ, եւ իւր հիմնադիրն՝ Ճոն Ուէսլէյ՝ մինչեւ իւր մահն յայտարարեց թէ չ'պիտի շեղի իւր աղանդէն. այլ աշխարհային դէպքերն մարդոց կամքէն շատ աւելի զօրաւոր տրամաբանութիւն մ'ունին:

ԺԸ. դարուն երկրորդ կիսուն՝ Մեթոտականք անզգալաբար բաժնուեցան Հաստատեալ Եկեղեցիէն եւ սկսան ունենալ իրենց յատուկ պաշտօնեայներ. յետոյ նորանոր ձգտումներ ծնունդ առին աղանդոյն մէջ որ յերկուս հերձաւ: 1775 ին Շնորհաց խնդրոյն վերայ վարդապետութեան տարբերութիւնք յառաջ բերին Մեթոտականաց կրկին աղանդոց բաժանումն, կալվինականաց եւ Ուէսլեանց բաժանումն: Յետոյ ապա Ուէսլեան Մեթոտականք դարձեալ բաժնուեցան եւ այսօր հինգ աղանդ կ'կազմեն:

Մեթոտականաց կազմակերպութեան ամենէն աւելի ակներեւ կողմն կ'գտնուի այն շրջիկ քարոզչաց մէջ որ աղօթարանէ յաղօթարան կը քարոզեն: Բացի պաշտօնական քարոզիչներէ աշխարհական քարոզիչներ ևս ունին. սոքա անդամ են հոգեւոր եղբայրութեան որ աշխարհային արհեստ մ'ի գործ դնելով հանգերձ կ'քարոզեն երբ ներշնչման գալուստը կ'ըզգան իւրեանց վերայ:

Անկախներն կամ եղբայրակից կ'մերժեն թէ եպիսկոպոսական կազմակերպութիւն եւ թէ երիցական կազմակերպու-

Թիւնն, այս աղանդոյն գլխաւոր նորութիւնն իւր կազմակերպութեան մէջ է. առաջին տնգամ երեւեցաւ Եղիսաբէթ թագուհւոյն ժամանակ, այլ իւր զարգացումն կ'սկսի Ժէ. Դարէն, Իւրեանց տնկախոռքիւնն յայտ կ'կայանայ թէ չեն ձանաչեր ուրիշ հեղինակութիւն (call) ի գործադրութիւն աւետարանական պաշտաման՝ մասնաւոր հոգեւոր եղբայրութեան մը հրաւերէն զատ: Եկեղեցւոյ ինքնուրոյն քարոզելու եւ մատակարարելու համար չ'են պահանջեր ո'չ ձեռնադրութիւն Եպիսկոպոսականաց պէս, ո'չ Թոյլտուութիւն Երիցականաց պէս, թէ եւ մատակայ եկեղեցւոյն պաշտօնեայք կուգան նուիրագործել ընտրեալն ձեռնադրութեամբ:

Միջակայք երկու գլխաւոր կէտերու մէջ կ'տարբերին Բողոքական միւս գաւառութիւններէ. նախ, չափահասներու վերայ միայն կատարած մկրտութեան մէջ, վասնզի ըստ կարծեաց նոցին հաւատոյ նախնական խոստովանութիւն մը հարկաւոր է զոր ոչ ոք կրնայ վերագրել կնքահօր. երկրորդ, Մկրտութեան եղանակին մէջ, ոյր վասն կատարեալ ընկըմումն կ'պահանջեն: Բոլոր Մկրտականք համամիտ են այս երկու կետերուն մէջ. այլ բաժնուած են ուրիշ վարդապետութեամբք եւ կ'կազմեն հինգ որոշ աղանդներ:

Բարեկալից ընկերութիւնն, ինչպէս կ'կոչեն զինքեանս, աւելի ծանօթ է Քուէյթր մականուամբն («Գողգոթուհի»), իւրեանց կրօնական սպաշտաման ատեն ցոյց տուած ցնցումէն): Այս աղանդն թուական տեսակետով երթալով կ'նուագի, եւ կ'ջանայ կանգուն մնալ իւր վազեմի անդամոց միութեամբ քան թէ զարգանալ եկամուտ աշակերտութեամբ: Ծանօթ է իւր զգեստոց եւ լեզուի անհեթեթութեամբ (եզակի ձայնիւ կոչել զիրեարս): Բայց ձեւերու այն արտակերպոնացումն որ հետզհետէ կ'սկարանայ արտաքին մարդոց հետ ունեցած յարաբերութեամբք՝ արգելք մը չէ աշխարհային գործոց միջամտելու: Չունին ընաւ վարձեալ պաշտօնեաներ, եւ իրենց համախմբութեանց մէջ իւրաքանչիւր ոք կ'քարոզէ երբ Ս. Հոգւով ոգեւորեալ զգայ զանձն: Պետական նշանաւոր մարդըն ճոն Պրայդ Քուէյթր է:

Անգղիական աղանդոց թուարկութեան շարունակութիւն-

նրն հետաքրքրական կ'լինի հոգեխօսական տեսակետով, այլ անկարելորդ կ'լինի քաղաքական եւ ընկերական տեսակետով, կը գտնուին ընկերութիւններ որ հակառակ իւրեանց քրիստոնէական սովորութեանց աւելի արտակեղրոն համախմբումներ են քան կրօնական ընկերութիւններ: Յանկամս կ'յիշեմք մեր վաղեմի ժամանակագիր Ֆրուստարի մէկ խօսքըն. «Այս Անգլիացիք դժբախտաբար կ'զբօսնուին իրենց երկրին նորոճեութեանց համեմատ»: Հարկ է, զոր օրինակ, Քրիստոնեայ ազանդի անունն ապա Շուէտացի երազատես Սվէտէնպորկի աշակերտաց, որ նոր Երուսաղէմի եկեղեցւոյ տիտղոսն ընդունած են: Սանտեմանեաց կամ Կրստեմանց որ Նախնի Քրիստոնէից բարքերն եւ ագարներն վերանորոգելու համար փոխադարձաբար կ'ըւսնան զոսս իւրեանց չարաթական գումարմանց մէջ, այն ընկերութեան՝ որ «Եզական անձինք» անունն կ'կրէ եւ որոյ մէկ անդամն մորդապանութեան ամբաստանութեամբ ատենից առջեւ դատուեցաւ վասնզի կ'թողոյր որ մեռնին իւր հիւանդ զաւակներն առանց խնամելու զանոնք: Դեռ նոր ատեններս դատաւոր մը՝ Ֆիլսո՝ երեքամսեայ բանտարկութեան դատապարտեց Ռոպէրդ Տաունս անուամբ մէկն որ անդամ էր եզական անձինք կոչուած ազանդոյն, իւր փոքրիկ աղջկան մահուան պատճառ լինելուն համար, բժիշկ մը կանչել չ'տալով: Այս անկեղծ ջերմեանդն կ'սիրէր իւր զաւակն, այլ տուաւ եւս կ'սիրէր իւր ազանդն եւ Ս. Գիրքն: Արդ Յակոբոս առաքելոյն թղթոյն մէջ, Ե.Գլ. 14, տրեզերական ամենաբուժ գեղ մի գտած էր որոյ անսխալականութեան կուրօրէն հաւատացած էր. «Հիւանդ անայցէ՞ որ ի ձէնջ, կոչեսցէ զերիցունս եկեղեցւոյն եւ արասցեն ի վերայ նորա աղօթս, օծցեն իւղով յանուն տեսուն»: Այսպէս ըրաւ Տաունս, իւղով օծեց իւր զստեր մարմինն, եզական անձինքն կոչեց եւ աղօթեց: Հանդերձ այսու ամենայնիւ Պ. Ֆիլդ պատասխանատու համարեց գնա իւր աղջկան մահուան որ զոհ գացած էր վատշուէր աւերորդ ասպաշտութեան մը:

Կրօնք բառն յԱնգլիա կ'ծառայէ իրրեւ գլխանշան եւ անցագիր իրիստ ուսմիկ եւ ստորին զգածմանց (ինչպէս առ

Մորմոնս որ կ'կոչուին Սուրբ վերջին ժամանակաց), կամ կեղծեաց եւ խռովութեան, (ինչպէս առ Փրկագործս)։ Արդարեւ այս փոքրիկ եւ խիստ մարդկային կողմերով այս աղանդք — թերեւս աւելի ճիշդ է ըսել այս ընկերութիւնք — իրենց կ'շահին եւ կ'գումարեն ռամկականութեան հակամէտ եւ պարզ հոգիներու դասակարգութիւններ։ Չեմ ուզեր ըսել թէ չկայ բնաւ բարոյական օգուտ անոնց համար որք կ'խմբուին այս աղմկայոյզ գրօններուն տակ։ Արդարեւ անոնց մէջ որք անգղիական քաղաքաց փողոցներու մէջ համոզիւր եղանակաւ կ'մրմնջեն կամ կ'գողացունեն « փրկութեան բանակին » կամ « Հոգւոյ ազատութեան » նուազներն, կան մարդիկ որ այս գործնական եւ ռամիկ հրահանգներով « կորստեան բանակէն », մոլութեան, մանաւանդ գերազանցապէս անգղիական մոլութիւնն եղող արքեցութեան բանակէն կը բաժանին եւ կ'փրկեն զմանս։

Երկրորդն (Աղանդին ամենէն նշանաւորն է Ամբրիկացին Գաննինկ) իրրեւ քրիստոնէական աղանդ կ'համարուին։ սակայն սոքա աւելի փրկիստիայներ են, Աստուածեաններ, քան թէ Քրիստոնեայ։ Ինչպէս իրենց անունն կը ցուցանէ, կ'մերժեն երրորդութեան վարդապետութիւնն եւ գլխաւոր փրկիստս ներշնչեալ մարդ միայն կ'համարին։ Արդէն իմաստասիրութիւնն տակաւ առ տակաւ ընկերական տեսակէտով կ'սկսի կրօնական կերպարան մ'առնուլ յԱնգղիա։ Անկրօն ըլլալն կը նշանակէ անկասկածութիւն մը եւ ըստ հասարակաց կարծեաց աւելի լաւ է աշխարհականացեալ կամ դրական իմաստասիրութեան ուղծարան մը յաճախել քան բնաւ չ'ունենալ տեղ մը։ Դրական իմաստասիրութիւնն կամ Գոնդականութիւն (comtisme) որ այսօր երկու աղանդ կ'կազմէ յԱնգղիա, ունի իւր աղօթատուններն եւ պաշտամունքն իրրեւ տեսակ մը աշխարհական կրօնք։ Անաստուածութիւնն իսկ որ կ'զարգանայ աշխարհականացումն (sécularisme) անուամբ (Պրէտլօ իւր գլխաւոր ներկայացուցիչն է) կանոնաւոր գումարումներ որոշած է եւ կրօնական ծաւալման կ'աշխատի։ Կրօնք (relegio) Լատիններէն բառին մէկ հին ստուգաբանութիւնն կ'նշանակէ « միացնող »։ Ի հակառակէն կրնամք ըսել

այսօր, մանաւանդ Անգլիոյ համար, թէ ո՛ր եւ է վարդապետութիւն՝ չուրջ զորով մարդիկ կ'գումարին ո՛ր եւ է թուով կրօնք մ'է :

Վերջապէս ամեն կազմակերպեալ ջոկերու քով կ'տատանի ինքն եւս կազմակերպուելու մօտ՝ անգիստականութիւնն «agnosticisme» կամ անտարբերներու իմաստասիրութիւնն, այլ այնպիսի անտարբերներու որ կուզեն խորհիլ իրենց անտարբերութեան վերայ զայն արդարացնելու կամ՝ ջատագովելու համար :

Թարգմ.

(Շարունակելի)

ԵՐՈՍԱՆԴ ԱՆԴՐԷԱՍԵԱՆ

ԲԱԼԱՅՈՎԻՏ ԵՒ ՇԱԽԱԻ

Այժմեան Բալու գաւառն՝ հինն Բալահովիտ՝ որ էր մինչ ամենակարեւոր գաւառաց Չորրորդ Հայոց, կը տարածուի 'ի մէջ Արածանոյ եւ Միւս-Գայլ գետակի, որք կը գրկախառնին ընդ միմեանս 'ի հիւսիսակողմն խարբերդ քաղաքի, չորս ժամաւ հեռի կազմելով իբր 25 աստիճան բացութեամբ անկիւն մը : Բալու քաղաքն՝ կանգնած Արածանիի աջ ափանց վրայ լերի ու ժայռոտ լեռներէ չրջապատեալ՝ այնպիսի անձուկ հորիզոն մը կը ներկայացնէ որոյ տրամագիծն մէկ հազարամեթր երկայնութիւն ունի : Քաղաքի հիմնարկութեան թուականն խիստ հեռաւոր հնութեան մը մէջ անյայտ կը լինի, թէ եւ, եթէ մի օր կարող լինին հնագիրք վերծանել այն ընդարձակ բեւեռագրերն որք անեղծ կը քնան ցարդ բերդին բարձուքն սեպացեալ բնական ժայռերու վրայ դրոշմուած, կը յուսանք թէ մի մեծ լոյս պիտի տրուեն Բալուի խաւար անցելոյն վրայ : Այս բերդ եւս բոլոր միւս բերդերու նման ահեղ եւ հսկայ երեւոյթ մ' ունի եւ 'ի վեր կը ցցուի ահագին բարձրութեամբ քաղաքին հիւսիսային արեւմտեան կողմն, անմասշէլի 'ի չորից կողմանց միանգամայն եւ միայն արեւմտեան հարաւային կողմէն մի դժուար

րակոխ անցք թող կուտայ հետաքրքիր այցելուն ելնել 'ի գնին իւր հոյակապ նշխարաց եւ քարափոր ընդժայռեայ դահլիճներու՝ որ 'ի բարձունս անդանոր : Մեծ է հնութիւնըն այդ բերդի եւ արժանի առանձին մանրազնին լուրջ նկատաւման . արդէն իւր շինուածոց մնացորդք , բեւեռագիրք եւ պատմական հին յիշատակագիրք չառ իսկ վաւերական վկայներ են հաստատող նորա մի պատկառելի գաւառի լինելուն անդր-Քրիստոսեան հնութեան մը : Բայց որովհետեւ մեր այսօրուայ նիւթէն դուրս է եւ շատ կարող գրիչներ արդէն պարզած են զայնս հնագէտ բանասէրներու յանդիման , մենք կանցնինք ընդհանուր տեսութեամբ ներկայացնել Բալուայ ամբողջ գաւառն եւ 'ի մասնաւորի այն հնութիւններն՝ որք յերեւան եկան այս տարի վերջին յորդառատ անձրեւներու ողողմանց շնորհիւ 'ի Հաւառ :

Բոտ մեր խոնարհ կարծեաց հինն Բալահովիտ գաւառի սահմանն լինելու է յարեւելից Արածանի՝ որոյ ախուքն եւ ընթացքն ծանօթ են բոլոր բանասիրաց եւ յարեւմտից Մընձուր գետակն (Մուզուր Սույի) , որ կը բղխի Երիզայի հանդիպակաց Մերձան կոչուած լեռներէն եւ քերելով այժմեան Տաւրոսը աղեղնաձեւ չրջանակաւ մը կը բաժնէ զԲալահովիտ 'ի հնոյն Խոզնայ (Խոզաթ) գաւառէն Յազմնայ (Սաղման) երկրէն եւ կը միանայ Միւս-Գայլ գետակին յառաջ քան զմիացումն նորա ընդ Արածանուոյ : Այսպէս Միւս-Գայլ գետակն գրեթէ ճիշդ երկու հաւասար մասանց կը բաժնէ զԲալահովիտ՝ որոյ գլխաւոր երկու քաղաքներէն մին՝ Բալու՝ կը գտնուի յայս կոյս եւ միւսն Մեծկերտ յայնկոյս Միւս-Գայլ գետակի՝ որ Հընդրէսի եւ Կեղւոյ գաւառներէն ելնելով կը մտնէ 'ի Բալահովիտ եւ կ'իջնէ 'ի Հիւսիսոյ 'ի Հարսու : Հիւսիսային կողմն կը գտնուի հինն Պաղնատուն , թէեւ հնագիրք որոշ կերպով չեն նշանակեր այս գաւառի սահմաններ եւ այսօր իսկ տակաւին հայաբնակ գիւղեր շրթութիւն կը պատճառեն այդ վայրեր հետազոտողին , երկրքին եւս Պաղեն կոչուելով եւ հեռի գտնուելով 'ի միմեանց իբր 18 ժամաւ . մին Բալու քաղաքէն 67 ժամու հեռի լեռնային բարձր գիրքի մը վրայ կառուցուած է եւ կը պարունակէ այժմ 200 տուն հայ բնակիչ ,

միւսն Բալուի արեւմտեան հարաւային կողմն կը գտնուի եւ բարձրացած է Միւս-Գայլ գիտակի աջ ափանց վրայ. ունի մօտն կիսաքանդ բերդ մ' ալ հնութեան հետքեր, իբր քարէնէց մ' ալ հեռի հանքային ջրեր : Այս վերջին ահա թուի մեզ լինել հինն Պաղնատուն՝ որ կ'ամփոփի 'ի մէջ այժմու Մեծկերտ գաւառի եւ կը միանայ 'ի հիւսիսային-արեւմտից ընդ շարս Տաւրոսական լեռնագօտեաց : Այս գաւառի արեւելեան կողմն կ'երկարաձգի գաւառն Հաշտենից որ եւ կը սահմանակցի ընդ Բալուայ յարեւելեան հիւսիսային կուսէ տեղուներով Արածանիէն եւ իւր անթիւ գետակիցներէն որք կ'իջնեն Արածանույ երկու կողմն կանգնած գեղազուարճ դարաստաններէն ու դարաւանդներէն :

Յայնկոյս Արածանույ 'ի հիւսիսային արեւմտեան կողմն Բալուայ, 5 ժամու հեռի կը գտնուին Աշմուշատ քաղաքի աւերակներն՝ որոց պեղմամբ անշուշտ 'ի յայտ պիտի գան մի օր մեր տարակոյսներն փարատող նշխարք եւ բեկորք հնութեան, թերեւս իսկ արձանագրութիւններ եւ թուականներ Գեղատեսիլ են այս վայրեր եւ յոյժ զուարճալի եւ հարաւային կողմէն պատեալ բարձրաբերձ լեռանց շարքով մը՝ որք թուին մեզ լինել հինն Կոհեռ լեռինք : Յայսօր իսկ գաւառին այս մասն կը կոչուի 'ի թրքաց Աշմուշատ հուրիյէնի եւ այդպէս ալ կարձանագրութիւններէն պաշտօնական տօմարաց մէջ : Աշինչ հեռի այդ քաղաքի աւերակներէն կը գտնուի գիւղ մը Թլիսե տնուամբ, որոյ համար կարծիք կը յայտնուի թէ հինն Թլիսում գաւառն եղած լինի, որ սոսկապատկեցաւ տասնեւմէկերորդ դարուն մէջ Տուզըրիլ եւ Ափասլանի աշխարհաւէր արշաւանաց միջոցին :

Այսպէս ահա Բալահովիտ գաւառի սահմաններն մանրամասնօրէն նշանակեցի, որպէսզի հնագէտք կարող լինին քաջ ուսումնասիրել այդ վայրեր եւ յայտնել իւրեանց կարծիքն ի մասին այն հնութեանց զորոց պիտի խօսիմք 'ի ստորեւ :

Հաւառ, ըստ ոմանց Հաւառան եւ ըստ Գերապատիւ Ուրուանձաթեանց Ուրազանի Հաւան, կանգնած է Բալահովտի արեւմտեան հիւսիսային ծայրն 'ի ստորոտս լեռանց շարքի

մը՝ որ կ'երկարձգի յարեւմտեան-հարաւ եւ մի նեղ անցք տալով Արածանւոյ՝ կը միանայ Խարբերդի լեռնաշղթային հետ. այսպէս կանգնած հովտին ամենաբարձր եւ ամենագեղեցիկ մի խորէն կը տարածի ի վեր ի կողս լեռանց յարաճուն եւ ծաւալուն պարտէզներով, այգիներով եւ ամենագեղեցիկ անտառակով մը որ կը պատկանի Քաղցրահայեաց Ս. Աստուածածնի Մենաստանին. տեղեւն կը տարածուի հովտն գեղեցիկ եւ գիմացն ոչ չառ հեռի ցան եւ ցիր շարուած կանգիւղօրայք ակնուպարար տեսարաններով. իբր քառորդ մի հեռի, հարաւային կողմն անզգալապէս բարձրացեալ լեռան մի կուշտը կը վերանայ մենաստանն նուիրեալ Ս. Աստուածածնի որ իւր ականահաճոյ եւ քաղցր տեսարանին համար իրաւամբ մեր նախնիքներէն Քաղցրահայեաց մակդիրն ըստացած է. Այգ մենաստանին կառուցման թուականն անյայտ կը մնայ մեզ, արձանագրութիւններէ վերջի նորոգման թուականն միայն գիտեմք՝ որ չանցնիր անդր քան երեք դար :

Հաւաւ կը պարունակէ այժմ միայն երկու հարիւր տուն զուտ Հայ բնակիչ. ունի երկու եկեղեցի եւ իբր տասն եկեղեցւոյ ալ աւերակներ. իսկ տուներու աւերակաց թիւն անհամար է. գիւղին չըջայկայները այգիներու եւ պարտէզներու մէջ ուր ուրեք եւ կացին զարնուի, ի յայտ կուգայ անպատճառ չէնքի մ'աւերակ, կատարներու բեկորներ եւ պղնձեայ անօթներ, կարասներու մեծութիւնն եւ շինուածոյն գեղեցկութիւնն խիստ ուշագրաւ են. գտնուեցան կարասներ՝ որոց իւրաքանչիւրն կը պարունակէ իբր 1800-2000 քաշ գինի. խիստ յղիուն են եւ պատուական վերնիճ մ'ալ ունին վրանին, չառերն ալ ծաղկեակար են եւ ցարգ անջինջ մնացած. իբր հնութիւն նշանաւոր կը համարուին ի նաւա թուով 14 խաչքարեր՝ որք կանգնած են գիւղին չըրջակայներն տքա աւ հասարակ ունին 2¹/₂ - 3 կանգուն բարձրութիւն հողէն դուրս եւ 1¹/₂ կանգուն լայնութիւն. իրենց վրայ նկարուած կայ խաչ մը, բայց թուական եւ արձանագրութիւն ամենեւին չեն տեսնուիր. Յառաջագոյն կը կարծուէր թէ մեծարաց գերեզմաններ եղած լինին դոքա,

այլ հետզհետէ պեղումներ եւ այլ նշաններ ցոյց տուին թէ Ղոքա սահմաններ են ընդարձակ գերեզմանոցի մը՝ որ երեւան եկաւ այս գարուն ջուրց անհամեմատ բարձրացմամբ եւ ողողմամբ։ Անյիշատակ ժամանակներէ ի վեր արտ եւ պարտէզ կարծուած տեղեր գերեզմանավայրեր եղած են ի ժամանակին՝ յորում անշուշտ Հաւա իբր մի մեծ քաղաք կանգուն կար այժմեան գիւղին տեղն։ Ըստ տեղական սովորութեան՝ արտերն անասուններէն պաշտպանելու համար ճամբայներու երկայնութեամբ կը փորեն եւ հողն վեր կուտան որուն տեղական լեզուով, կ'ըսեն, տապալ տալ։ Ջուրերն այնչափ յորդեցան որ այս փորուած տապալներ ձորերու վերածուեցան եւ բացին մեզ գաղանիք մը — Գերեզմանոց մը — որ կը տարածուի իբր 16 քառակուսի քիլոմէթր միջոցի մը վրայ չրջապատուած եւ սահմանուած խաչքարերէ։ Այդ գերեզմանոցի մէջ իրարմէ իբր 500 մեթր հեռի գիւղին մօտն եւ երկու ծայրերն բացուեցան երկու կողիկ ընտիր ճաշակաւ եւ սրբատաշ քարերով շինուած փոքրիկ մատուռներ՝ որոց դրանց առջեւ կը գտնուին գեղեցիկ քարերով շինուած շիրիմներ որք, կ'երեւի թէ կը պատկանին մեծատանց եւ իշխանազանց մատուռներն շինուած են յունական ճաշակով եւ երկու փոքրիկ խորաններով հաւասարաչափ մեծութեամբ։ Որչափ հնար էր՝ պեղել տուինք այդ մատուռներէն մին, թուական մը կամ արձանագրութիւն մը գտնելու յուսով։ Այլ սպարդիւն ելան մեր ջանքեր։ Մեր փիճակն չէր ներեր աւելի առաջ տանիլ այդ պեղումներ, զի յայտնի է ինքնին թէ հսկայ գործ է եւ կարօտ մեծ ու կարող ջանքերու, միայն միոյն մէջէն գտնուեցան արաբական արձաթեայ դրամներ՝ որք չկրցին մեր փափաքն լրացնել։ Գտնուեցան նաեւ բազմաթիւ ամբարներ ջրերու՝ բաժնուած քաղտքին զանազան թաղերուն մէջ, իսկ ագուգայներ քաղաքի մը յատուկ խնամով շինուած ամէն կողմ կը տարածուին։ Նոյնպէս հին բաղնիքի մը մնացորդներ իրենց յարակից բոլոր մասերով ի յայտ եկան, թէեւ գիւղին մօտերն բազմաթիւ ջրոյ ակունք կը գըտնուին, բայց այդ բաղնիքի ջուրն բերուած է շատ հեռուէն։ Նշան է այս թէ մօտակոյ ակունք ունեցած են իրենց մաս-

նաւոր տէրերն : Մեր նախնիք՝ յորոց ականատեսներ կան տակաւին , գորով հարկւրամեթր , կը վկայեն թէ այս աւերակներ լինելով հանդերձ՝ գիւղն կը պարունակէր 1000 տունէ աւելի զուտ հայ բնակիչ :

Զայստօրիկ ներկայելով հնասիրաց ուշադրութեան , կը հրաւիրեմ զնոսա խոնարհաբար պարզել իրենց պատմական ծանօթութիւններն Զորրորդ Հայոց այս մասին վրայ :

Մանաւանդ երբ խնդիր է այժմ հայ մեծ գրագէտ-քաղաքագէտին , Օտեան էֆէնտիի , ցրուեալ անտիպ գործերն հանդերձ կենսագրական ծանօթութեամբք ի լոյս ածել , արժան է եւ այդ մեծ հայրենասերին հայրենիքն ալ ընդ նմին քրքրել եւ ի յայտ բերել : Հաւաւ Օտեան էֆէնտիի հայրենիքն է . այդ մասին չիք կատկած . թէ իւր մականունն չինուած կոկուած է Ռուսինեան էֆէնտիէ , սխալ է : Օտեան գերդաստանի մի այլ Շառաւիղն կայ մնայ տակաւին ի Հաւաւ Օտոյենք անուամբ . բազմաթիւ պարտէզներ , այգիներ , աղբիւրներ եւ ընդարձակ դաշտեր Օտոյենց անուամբ կը կը յորջորջուին ցարդ , թէ եւ այդ ընտանիքի սեպհականութիւն լինելէ դադրած են ի բազմաց անտի :

Հաւաւ Հայրենիքն է նաեւ Նեմէշեան , փաշալեան , Արզումանեան եւ այլ նշանաւոր գերդաստանաց եւ Արեւելի Հրանդ էֆէնտիին ⁽¹⁾ :

1888 Յունիս 22 , Խարբերդ

ՅԱԿՈԲ ՍԻՄՈՆԵԱՆ

ՈՒՂԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ՍԸ Ի ՃԻՒՁԷՌԱԹ⁽²⁾

Ըսինք թէ Պ. Պէհրամթի հիացմամբ կը համակուէր ամէն անգամ որ այցելութիւն տար Ճիւղէռաթի : Կզգայր թէ՛ ամէն ինչ փոխուած էր քսանամեայ բացակայութենէ մը յետոյ . — Ի՞նչ եղար , սիրելի ծննդավայրս , կը գոչէր , ո՞ւր են քո հինօրեայ աւանդութիւններն եւ այն ստեղծական վէ-

(1) Ի շարս անուանցդ պէտք է յիշատակել Պառ. Յօզուածագրոյն անունն այլ , որ արդիւնաւոր ուսուցիչ եւ հեղինակ մ'է : Ծ. Խ.

(2) Շար . եւ վերջ :

պերն որք որորած են առաջին նինջս: Է՞ր այլեւս չես տօներ այն հանդէսներն յորս հարիւրաւոր յաւերժահարսեր կը տարածէին իրենց հրապոյրներն պալատանց սրահից մէջ: Ո՛ւր են քո տենդերն եւ սիրելի քօլէճան: Ո՛ր երկիրդ իմ ծննդավայր, քո փառքն ընդ միշտ թառամած է: »

Հնդկական առաքինութիւն մը ասա յիշատակել պէտք չէ մոռնալ: Գթութիւնն նկատուած է միշտ ի Հնդկիս սրբագոյնն աստուածային առաքինութեանց: Մարդ կը հանդսի այդ երկրին մէջ, աննշան եւ յետին գիւղակին մէջ իսկ, անձնուէր հոգիներու, բաշխող ձեռաց եւ գորովալից սրտերու որոց լիաբուռն գթութիւնն կը տարածուի ամենայնի վրայ: Մտիւր հնդկի խորճի մը մէջ. պիտի տեսնես անդ անթառամ երանութիւն մը որ պիտի հիացնէ զքեզ. անբիծ բարոյական մը որ պիտի կրթէ զքեզ եւ այն ատեն պիտի համոզուիս թէ՝ օտար բարոյականն եւ երջանկութիւնն չեն կրնար բնակիլ Գանգէսի ձորակին մէջ:

Հեղինակին երազն է տեսնել ապագային մէջ իւր 200 միլիոն հայրենակիցներն կերպարանափոխեալ եւ կ'օրհնէ ամէն ձեռնարկ որ կը լինի կռապաշտութիւնն ջնջելու համար: Հիացած է տեսնելով որ Վիշնուականուականութիւնն սկսած է տակաւ առ տակաւ կորուսանել իւր համբաւն: Զիւզէճաթի մէջ տիրապետող այդ կրօնքն թէպէտ այսօր ունի իւր ջերմեռանդ երկրպագուներն, բայց բաղդատամբ նախնի պաշտամանց հետ՝ կը դադրի ընդհանրանալ: Երբեմն ամէն ջերմեռանդ հնդկի կերթար ընծայել Վիշնուի իւր հոգին ու մարմինն եւ չաստուածոյն դպչելու համար գիներ սահմանուած են անխփփոխ եւ կանխիկ վճարմամբք:

Եւ Պ. Պէհրամթի կը բանայ մի նոր հորիզոն իւր հետաքրքրական պատմութեան մէջ խօսելով Բադախի կոջուած աղանդաւորաց վրայ: Մի առ մի կը յիշատակէ այն երկարատեւ աղօթքներն, սաղմոսերգութիւններն, ծնրադրումներն, երկրպագութիւններն զորս Բարսիսք կ'ընեն շահելու համար երկնային զօրութիւններն, եւ կարելի չէ վերջացնել Պ. Պէհրամթիի սոյն գործն առանց յիշատակելու այն տեղեկութիւններն զորս կը հաղորդէ նա իւր ընթերցողաց Բարսիս-

ներու կենաց, մեռելոց պաշտաման եւ արարողութեանց մասին ի Հնդկիս: Հնդկաստան կը բովանդակէ այսօր 250 միլիոն բնակիչ, ամենքն ալ իրարմէ բաժնուած իրենց կրօնային գաղափարօքն: Ամենամեծ եւ գլխաւոր կրօնքն որ կը յառաջագիմէ դարուս մէջ ի Պոմպայ, այն իսկ Բարսիսներու աղանդն է: Բարսիսք հուր կը պաշտեն եւ նախնի Պարսկաստանի մէջ բնակող իրենց նախահարց փիլիսոփայական գաղափարներն ունին:

Բարսիսք կը կազմեն Հնդկաստանի ամենէն հանճարեղ դասն, առեւտրոյ միտք մ'ունին եւ իրենց գործոց մէջ ծայրայեղ ազատական են: Պոմպայ քաղաքին մէջ մասնաւոր թաղ մ'ունին որ ամենէն հարուստ եւ չքեղն է: Չեն թաղեր բնաւ իրենց մեռեալներն եւ ոչ իսկ կ'այրեն: Իրենց կրօնքն կուսուցանէ իւրեանց թէ պարտին զնոսա բաց օդին մէջ պահել ի սնունդ գիշակեր թռչնոց: Մալապառ լեւան գագաթին վրայ, Եւրոպացի ճանապարհորդք հիացմամբ կը դիտեն Տափաւաներն, այսինքն լռութեան աշտարակներն (Tours de Silence) որոց ամենէն մեծն 100 մէթր տրամագիծ ունի: Յարուքուստ, կրով շինուած ահագին սրմ մ'է, ի ներքուստ բաղկացած երեք որոշ յարկերէ, առաջինն արանց համար, երկրորդն՝ կանանց, երրորդն՝ աղայոց համար: Մեռելոց դիակներն այդ որմերէն ի վար կը կախուին բոլորովին մերկ, այսո՛ւ հնազանդելով մարգարէից խօսքին, «Մերկ եկանք յաշխարհ, մերկ պիտի թողունք զայն»: Անգեղք խմբովին կը դիմեն այդ աշտարակաց վրայ եւ կը լսին դիակներն երկու ժամուան մէջ: Մեռելաթաղք որ երկու որոշ դասուց բաժնուած են, Նաւաստղար եւ Քաննիար, պարտաւորութիւն ունին միայն կրօնային արարողութիւններն կատարելու եւ իրենք միայն կրնան մտնել այդ տխուր եւ մահաբոյր աշտարակաց ներքնակողմն: Բարսիսի մը յուզարկաւորութիւնը պարզ եւ սրտայոյզ տեսարան մ'է: Ազգականք եւ բարեկամք հետիոտն կ'եղնեն Մալապառ լեւան վրայ սպիտակազգեստ եւ իրարու ձեռք բռնած, ունենալով ի միւսուսմն սպիտակ շղարշ մը ի նշան բարեկամութեան: Այսպէս կը հետեւին դիակին որ դրուած է երկաթեայ դագաղի

մը մէջ եւ կը բաժնուին անկից շոտրեան աշարակին դրան առջեւ որոյ մուտքն իւրեանց համար արգիլեալ է : »

Եւ այս այլազան բարուց եւ կրօնից հանդէպ, որքան ալ անձնուէր եղած լինի միսիոնարաց գործն, չէ կրցած ունենալ իւր ակնկալեալ արդիւնքն : Ի Պէնկալ, ինչպէս նաեւ ի Ճիւզէոաթ, քրիստոնէութիւնն կը ջնջէ հին աւելորդապաշտութիւններն, բայց չի յաջողիր տարածելու մի լուսաւոր կրօնք նորա փոխարէն : Հնդիկք որ դադրած են մեծաւ մասամբ հաւատալէ վիշնուի, հոգեփոխութեան, եւ այլն, չեն հաւատար նաեւ քրիստոնէական կրօնից : Չանձրացեալ այս աշխարհէն, իր արեգակէն, իւր աղմուկէն, չը պիտի սպասեն ծերութեան, հառաչելու համար յետ յաւիտենական մոռացութեան եւ աստուածային լուսութեան, եւ կը ներկայացնեն երջանկաց բնակարանն իբր մի այնպիսի վայր ուր մարդ գոյութիւն ունի չըլլալուն վրայ կարենալ հրճուելուն եւ ոչնչութեան անջնջելի հեշտութիւնը զգալուն համար :

Ռըվիւ sե sեօ մօնօ

Մ. Գ. ՄՕՁԵԱՆ

ԱՂԶԿԱՆ ՄԸ ՕՐԱԳԻՐԸ

(Պէօյիւֆսէրէ, Եհնիֆէօյ)

4 Յուլիս . — Պէօյիւֆսէրէէն իջայ Եէնիքէօյ : Պէօյիւֆսէրէ կը զմայլէ զիս, Եէնիքէօյ կը յուզէ . . . Պէօյիւֆսէրէ, իսայ յայֆի՝ բարձրակենցաղ դասուն՝ ամարանոցն, արդարեւ ունի բարձր բարեմասնութիւններ — արտաքին : Կամուրջէն ամենէն հեռու գիւղն եւ ամենէն մօտն անդնդոց, Սեւ ծովուն մօայլ անդնդոց՝ որոց վսեմութիւնն իրապէս կը հակադասուի կամուրջին եւ իր միացուցած կրկին գործոց աշխարհին տափակութեան կամ հասարակութեան հետ : Նեղուցէն անցնելով, լայնաթեւ հովիտ հիւսիսին բարձանց՝ ի Պէօյիւֆսէրէ կը հասնի նախ, եւ հոն կը հանգրպի յաճախ բարձրախաղ ու լայնակոհակ երաժշտութեանն՝ որ կը բլլի հիւ-

սխալին վայրենի հանճարներու յոգնայոյց հոգիէն : Ռուսոյ դեսպանատունն , յաւէտ թեւաբաց արծուոյ մը հանգոյն այն գիւթական ավանց վրայ կանգուն կամ մանաւանդ տարածեալ յուլաբար , ճիւղ ծովափին մէջտեղ , սպիտակ , վարէն կապոյտ կոհակով ու վերէն կապոյտ կամարով շրջանակեալ , դաւարեայ թարմաւէտ յատակի մը վրայ զոր կը պիտակեն կապուտագեղ աչկունք , յինքն նախ , յինքն՝ նախանձոտ՝ յանկուցանէ ամեն ինչ որ դայ յալեաց , յերկնից եւ ի հոգւոց . Արծիւն յետոյ վեհանձնաբար՝ աջ ու ձախ՝ կը բաշխէ ծովուն չունչն , երկնից չողն ու հոգւոց հուրն անյուզակ : Եւրոպացին՝ իշխտն կամ հրեշտակ է այդ ավանց վրայ , Հայն՝ ասպետ , իսկ Յոյնն՝ աստճած — որպէս ամենուրեք : Այն այլաձեւ վայելչագեղ վիշեաներուն ետեւ , ոյք՝ լուսնի լուսով՝ ուշադրոյս ուրուականներու կը նմանին , ուղիներ կան , անձուկ հեղձակ ուղիներ օժապտոյտ՝ որպէս Մինեօնի աննման երգին մէջ . Ու բարձր Պոսփորի բնակաց ու բնակուհեաց կեանքն այն ուղիներուն վրայէն կ'ընթանայ՝ փոթորկաց ընդմէջէն՝ ըստ բանաստեղծին : Բայց այս ամենն , այո՛ , գեղեցկութիւնք ինձ՝ թուին արտաքին . թաքուն , թաւուտներու տակ դողդոջուն , վայրենի , հոլանի բան մը չը կայ հոն , ի Պէոյիւքտէրէ : Զգացմունք իսկ ճախարակէ գոգցես անցած են : Կրօնական տարրն ալ՝ Արուեստին նախանձակոծ ու բռնաւոր ճիրաններուն ներքեւ անճիտեալ է բոլորովին : Ժօզեֆ ֆը Լօռն ինչ որ Անտոէ Շէնիէի բանաստեղծութեան համար ըսած է՝ Լամառդինի բանաստեղծութեան հետ բաղդատմամբ՝ կրնայ պատշաճիլ Պէոյիւքտէրէի . գիւղանկար մ'է այն՝ որ երկինք ունի ոչ :

Երբ Պէոյիւքտէրէէն կ'իջնէի , երբ մօտեցայ Եննիքէոյի , խաչ մը , խաչիկ մը , գրեթէ լանջաց փոքրիկ խաչի մը մեծութեամբ , ճերմակ քարի մը վրայ՝ որուն ետին ժայռեր լերկ ուրեք ուրեք , սեւ խաչ մը , քառաթեւ ստճւեր մը , կը ծփար՝ ծովուն ալեաց հետ համածուփ՝ ճերմակ քարի մը վըրայ : Հանէնտէրի առջեւ էինք . Հանէնտէրի աշաղնակ էր այն , ուր մտած երկիւղած՝ մոմ վառած էինք էր երբեմն Նուրանիաին հետ , — ամպարիճա տարօրինակ այն աղջկան հետ , որ

սուրբ ջուրն իր ճակտին քսեց ի բուժումն իր գլխու տենդին ու մերկածունդ ի խորս աշագւնային՝ այն ցրտին ժայռերուն վրայ՝ ծնրադրեց եւ աղօթեց, արտասուելով մէկ աչքով ու միւսով դիւաբար ծիծաղելով անդիմակաց։ Այն կրօնական ստուերք կը տարածուին ջուրց ու ծառոց վրայ։ Պէտքիւնք տէրէն նուազ պայծառութիւն կայ հոս, այլ մարդ—հոգին—երկինք կը տեսնէ հոս, յեշնիքեօյ։ Մարդոց երաժշտութիւնն աստանօր չը նսեմանար ալեաց երաժշտութեան մօտ։ Աշագւնային ոգիներուն հետ մշտամուռն խօսակցութիւն մ'է գոգ՝ զոր կ'ընեն կոհակք, ոյք կ'երթան ու կու գան, շարժուն միշտ ու միշտ նոյն, թէ՛ Պոնտոսէն գան թէ՛ գան Վարմարայէն, արծուեաց հետ կամ ծիծռանց հետ։ Հանէնտէրէն քիչ մը վար, անդ ուր սկսին բնակութիւնք, անդանօր նոր յուզմունք։ Հոն է Տիւզեանց եալըն, ուր մեծն Բագրատունին կենդանի՝ օրինակներու վրայ նկարագրած է հայ իդիականին Հայկանոյ՝ դիւցազնահիներն։ Հայր Արսէն։ Բնջ անուն, Բնջ պատկեր, Բնջ անուրջ։ Քանզի Վօլքէն ծաղրած էր Միլտոնն, ոմանք գրադատք ալ առ մեզ ժտեցան ծիծաղիլ Հայր Արսէնի վրայ։ Թուի ինձ թէ մարդ չը կրնար ծայրէ ծայր կարգալէ յետոյ Հայկ դիւցազնն՝ պատկառանք ու զարմացում չունենալ մեծափառ հեղինակին համար, որպէս չէ մարթ փակել Դրախտ կորուսեալն առանց սիրախառն անհուն յափշտակութեան ազաղակի։ Ոչ միայն բանաստեղծութիւն կայ Բագրատունոյն դիւցազներգութեան մէջ, այլ եւ պատմութիւն ու գիտութիւն։ Բանաստեղծն որքան հին ու նոր մատենագիրներ ուսումնասիրած, որքան լուրջ մատեաններ է թղթատած, տիտանական այն երկասիրութեան ձեռնամուխ ըլլալէ յառաջ, իսկ հայ լեզուն՝ իւր այլազան անսպառ ճոխութեամբք այն անսահման դիւցազներգութեան մէջ կը պարզուի, մերթ փափուկ խուսափուկ ու մերթ դանդաղ դժուարադարձ խստաձայն։ Է՛ զի հզօր ու հնչուն, է՛ զի դաշն անօսր ու անօսկր՝ հոսելով հուր հոգւոյն հետ ու նուրբ մտաց հետ ճկելով ու ճեպլնթաց ճախրելով գեր ի վեր քան զբարձունս արարատեան։ Թողունք լայնատարած այն ճոխ պատկերներն արի արանց կամ ամպարագրելի բնութեան շարժմանց,

Թողունք տարերց ու մարդոց ու կուսանաց այն նկարագիրներն ու կենդանագիրներն սքանչելագիծ, միթէ քննադատ ազատ միտքն ալ չունի՞ պատճառ գոհութեան ու գոռոզութեան, տեսնելով զի վանական մ'ըստ գիտութեան կը նկարագրէ զարարչագործութիւն, տեսնելով զի Հռոմէական վարդապետ մը՝ Դորգուէմատայէն դատապարտեալ Գալիլէոսին հետ կ'ընդունի երկրիս շարժականութիւնն այն թուականին, ուր՝ զեռ ի վարժարանս մեր՝ ուսումնական աշխարհագրութիւնն ըստ Պտղոմեան դրութեան կը դասախօսուէր... Բայց եէնիքէօյն. եէնիքէօյի վրայ պիտի խօսէի ես...

Ընկերուհիներս գտայ, Հետզհետէ շատ ընկերուհիներ կ'ունենամ յեէնիքէօյ. Բէօյ-Պաշի, Յունականն այն թաղ, Հայկական թաղ մը կը դառնայ տակաւ առ տակաւ, Հոն հաստատուեցաւ բողոքովին Տիգրան Եռսուֆեան էֆէնտին, այն «գրեթէ պատրիարք, գրեթէ կաթողիկոս» ազգային գործիչն՝ ըստ Հրապէանի, որ յերիտասարդաց եւ մանաւանդ յերիտասարդուհեաց կը շրջապատուի, միոյն ծաղիկ մը նուիրելով, միւսոյն գրքոյի մը փոխ տալով, ակնարկ մ'արձակելով սմա, մրմնջելով դմա բառ մը սրտապատում. եւ այս ամենն այնքան փափուկ ու շնորհալի իմն եղանակաւ մինչ զի կտնայք ու կուսանք՝ տեսլական իմն էակ կը նկատեն Տիգրան Եռսուֆեան էֆէնտին, Դժբաղդաբար չը կրցայ տեսնել այս անգամ Տիգրան էֆէնտին, Բարեկամուհիքս չը թողուցին ինձ մարդ տեսնել, Ամենքն ալ ինձ գաղտնի բան մ'ունէին հաղորդելու. եւ ինչի՞ վրայ խօսեցանք երբ բարձրաձայն խօսեցանք բանաստեղծութեան, երաժշտութեան, նկարչութեան, ձեւագիտութեան կամ նորաձեւութեան վրայ. եւ յիշեցի այն Պատուելիկինն (որ անցեալ տարի մեռաւ հիւանդանոցն), որ կը խորհէր — եւ կ'ըսէր — Թէ յայնժամ Հայ ազգն յառաջագնէմ պիտի համարէր, երբ Հայ կանայք՝ իրար եկած ատեն՝ խօսէին... աստեղագիտութեան վրայ. Քանզի ակնարկեցի այդ կնոջ, զոր սակաւք կը ճանաչեն, պէտք է յայտնեմ Թէ Հայ դաստիարակուհեաց երիցագոյնն էր... Վարժապետն (այսպէս կը կոչուէր, բուն անունն իմացած չեմ)։ Քաջ գիտէր գրարար. Գուզկունճուգի իգական սեռն իրեն աշակերտած է բոլոր։

Այրեր ալ՝ ոյք Պատուելուհւոյն առջեւ ծուռի չոքած են՝ կը վկայեն թէ եղական ուսուցիչ մ'էր Գերականութեան։ Իր աշակերտք մակրայն երբեք չեն չլիթեր չաղկապին հետ։ Վարժապետն երկու մարդու կը հաւնէր բոլոր Հայութեան մէջ։ Եկեղեցականաց մէջէն Սեթեան Յովհաննէս եպիսկոպոսին, աշխարհականաց մէջէն Տէրոյենց պատուելիին։ Հանգուցեալ Ստեփան Պէյլիկճեան՝ որ վերջին տարիներուն մէջ կը պաշտպանէր այդ բազմերախտ կիսն՝ նորա մտաց վրայ կըրցաւ բաւական ներգործել եւ նմա համակրանք ազգել նոր սերնդեան նկատմամբ։ Սակայն միշտ... Տէրոյենց Պատուելիին ոտքն առնող չը կար՝ կին Տէրոյենցին համար։ Կաղ էր ⁽¹⁾, քիչ մ'ալ կուզ՝ կարծեմ, ամենէն հակակրելի դէմքն ունէր՝ զոր տեսած ըլլամ։ Սակայն չատ, չատ կը յարգէի այդ կիսն, որովհետեւ հայերէն գիտէր, որովհետեւ հայերէն ուսուցած էր, որովհետեւ իր խօսակցութեան նիւթն էր միշտ հայ լեզուն կամ հայ ազգն։

Անշուշտ մենք ալ բարեկամուհիքս եւ ես՝ յենիքէօյ հայ լեզուին ու հայ ազգին վրայ խօսեցանք սակաւ ինչ։ Սակաւ ինչ... Ինչ ալ ըսուի, այս ազգն աշխարհաքաղաքացիութեան կոչումն ունի։ Զարմանալի — ու ցաւալի — բան մը յայտնեմ. բարեկամուհեացս ոչ մին ընթերցած էր Քէնեանի Պատմութիւնն ազգային Հիւանդանոցի. եւ... ամենքն ալ փափաք ունէին որ... քննադատուէր, չարաչար քննադատուէր այդ գիրքն։ Եւ ընդէր։ «Պատճառ չը կար. քնածին փափաք մ'էր։» Ո՛չ. պատճառ մը կար՝ որ կը ծածկուէր. այն թէ՝ ազգային հաստատութեան մը պատմութիւնն էր այդ գիրքն, եւ ոչ վէպ կամ բանաստեղծութիւն։ Իմացած էին թէ Հրանտ Ասատուր էֆէնտին գրադատական մը պիտի գրէր Հիւանդանոցի պատմութեան վրայ եւ թէ տափակ գովաբանութիւն մը չը պիտ' ըլլար այն. անհամբեր կը սպասէին. «Ա՛հ, երբ պիտի գրէ։ Դուն ալ գրելու ես, Մելանիա. հրապարակի մարդ ես։» Մեղադրեցին զիս թէ կծու յօդուած մը չէի հրատարակեր այդ գրքին դէմ, ոյր յառաջաբանն՝ Արեւելիի մէջ հրատարակուած՝ զայրոյթ ազդած էր մեր աղջկանց։ Յանկարծ գաղափար մը

(1) Աւելի կը ծանցուէր «Թօփալ մարապես» անուամբ։

ծնաւ մտացս մէջ. «Փոխանակ կծու յօդուած մը գրելու, եկէք այդ գիրքն ոտանաւորի վերածեմ, Հիւանդանոցը բանաստեղծացնեմ. կը կարդա՞ք այն ատեն»: Շատեր խոստացան. բայց ամենէն անկեղծներն «ոչ» ըսին աչօք: Ինչո՞ւ: Քանզի... պիտ'ըլլար միշտ ազգային հաստատութեան մը պատմութիւնն:

Եկեղեցի ալ չը թողին երթալ անգուրթ բարեկամուհիներս: Գիտէին թէ հոգւոյս համար որքան հրապոյր ունի Եէնիքէօյի եկեղեցին, ուր Աստուածածինն՝ այգիներուն ոտքն ամենապայծառ երկնի մը ներքեւ՝ կը ժպտի Յիսուս մանկան ու համայն մարդկութեան: Հոն, այն Աստուածածնայ սիրուն տաճարին մէջ, երբ աղջիկ էի եօթնամեայ, երբ մագերս խիտ էին ու մոածուհիներս ցանցառ, երբ սեւ էին մագերս բոլոր՝ ու հոգեակս համակ սպիտակ անապակ, երբ մարդոց մէջէն հայրս միայն կը ճանչէի եւ գրոց մէջէն այն միայն՝ որ կը սկսի գրախտային բառովն «Երանեալ...», յայնժամ, հոն, Եէնիքէօյի Ս. Աստուածածնայ եկեղեցւոյն մէջ, երգեցիկ մանկանց հետ միաձայն կ'աղօթէի բարձրաձայն իմ Աստուծոյս, զոր կը պաշտէի՝ ըստ բանիցն Աւետարանին՝ իբրեւ հայր մը երկնաւոր, որ իրօք՝ իմ մանկական կարծեօք՝ բլրոյն ծայրն անծոր ամպերուն մէջ կը բնակէր, — եւ որուն քով գացած էր մօրաքեռորդիս՝ հրեշտակային Պետրոսին: Ու երբ Աստուածածնայ տօնն հասնէր, ժամկոչ աղբարն (սր միշտ գաւառացի մ'է պանդուխտ) զիս կը գրկէր՝ ժամուն աւանալըսին վրայ կը հանէր, ուր մեղուասփիւռ հոտեւան մթնոլորտի մը մէջէն սրտատրոփ կը քաղէի սուրբ ողկոյզն եւ ձեռօքս վայն Սրբուհւոյն կը ձօնէի ցնծագին: Ժամուն աղակողմեան պարտիզին մէջ ալ կոյս մը կար հերարձակ. գրեթէ Ս. Կուսին չափ կը սիրէի զայն ալ: Այն հերաց հեգիկ ծածանումն՝ այն խնկարոյր շնչովն եկեղեցւոյ հովանաւոր պարտիզին՝ գերազոյն հաճոյք մ'էր աչացս ու հոգւոյս համար: Ոտքերն հողոյն մէջ է կուսին, ու ցողոյն ներքեւ գլխիկն իւր վարսագեղ՝ իբրեւ բուրվառ մը, իբրեւ առկախեալ կանգեղ մը, իբրեւ հողմաչարժ քնարն եւղեան, իբրեւ հոգեակ մը՝ սիրոյ շնչովն հեշտօրէն որորեալ, այնպէս կը ծփան ուռւոյն ոստերն, ուռւոյն

զոր ձեզայիրլին է տնկած Եէնիքէյի Ս. Աստուածածնայ եկեղեցւոյ պարտիզին մէջ, եւ որ սոյն եկեղեցւոյն հետ ամենագեղն է յոգնաթիւ յիշատակարանաց այն Հայկազարմին, — որոյ գերեզմանին վրայ գոչեց Մասիյօնն Հայոց. «Միայն Աստուած է մեծ, եղբարք»:

ՄԵԼԱՆԻԱ

ՎԵՐԱՐՁԱԿ ՕԴԱՊԱՐԻԿՆ

Հրապարակ մ'է գեղազարդ եւ դրօշածածան ոգեւորեալ խուռներամ բազմութեան մ'աղաղակօք եւ նուագօք. հոն, այդ շրջապատին մէջ օգապարիկն յամրապէս կ'ուռի եւ կը տարածէ իւր շուրջ շերտ ի շերտ կողերն: Ի տես նորա շրջապատեալ հսկայական մեծութեան եւ ներդաշնակ ժայլին հիացում եւեթ կըզգայ մարդ. հապարաւոր հետաքրքիր գլուխք, աչկունք յօդս, կը դիտեն յառաջնութաց օգապարիկներն՝ հոգմոյ ուղղութիւնն, ճանապարհի փոփոխութիւնն, իջման վտանգք, այս եւն խօսակցութիւնք ամբոյնին: Գիտուն մի կը նկարագրէ հռչակաւոր վերելութեանց պատմութիւնն, սկսեալ Րոզիէէն մինչեւ Սիվէզ եւ Գրոսէ Սրինէլլի, նահատակք գիտութեանց:

Օգն հաճելի եւ խաղաղիկ է. Արեգակն կ'երեւի մերթընդ մերթ, նազելածեմ կը զրօսնու գարնանային զարդարանայ վերայ, կ'ոսկեզօծէ օգապարիկն մետաքսեղէն գունտն իր գաղջ ելեւէջներով. ապա կը թաքչի վերստին երեւելոյ համար:

Ժամը չորսն է: Այտումն կը վերջանայ, մինչեւ հարիւրաւոր հուժկու բազուկներ գերի կը բռնեն օդային հսկայն: Էօժէն կողար նոր զօրութիւն կը զգենու. արդէն օդանաւակն պատրաստ է, լի աւազով եւ գործինքով: — Պարունայք օդաչուք, ի նաւակ: Եւ հրաւիրեալք ուրախութեամբ կ'ոստնուն անդր եւ կը տեղաւորուին պարկերու վերայ, միմեանց ձեռքերն սեղմելով ուժգին. — Սիրազին ողջոյններ առ Արուսեակ եւ առ Լուսնթագ. հեռագիր մ'ուղղեցէք

մեզ Երեւակէն . . . — Պարոնայք, կը գոչէ կոտար. ի կարգ, կը մեկնիմք, Օ'ն յառաջ:

Այս հանդիսաւոր վայրկենին, խորին յուզում մը կը պատէ զիս. դրօշն կը ծածանի ձեռացս մէջ ի պատասխանի խանդավառ ամբոխին կեցցէներուն: Երկիրն կը ծածկուի մենէ եւ թուի իմն խուսափել փոյթ ընդ փոյթ: Սեաւ մըջիւնք թզաչափ հրապարակի մը վրայ կը շարժին: Այն վայրն է յուստ մեկնեցանք: Գողցես տունք կը փլին, ծառք կ'ոչնչանան. դշխոյ քաղաքն, իւր հոյակապ շէնքերով խաղալիկ, զանգակատամբք, եւ ժապաւենաձեւ փողոցօք, մեր ոտից ներքեւ է: Մեր աջաց մէջ կը պատկերանայ մեծասքանչ մի շրջապատներ, զոր երբեք կարելի չէ դիտել մահկանացու մարդոյ: Ժամը չորսն քսան կ'անցնի: Արդէն 1800 մէթր բարձրութեան մէջ կը սաւառնիմք:

Պ կողար զմեզ կը համրէ: Հինգ հոգի եմք նաւապետին որդւով հանդերձ, հանճարեղ պատանի, որ իւր ութամեկնի հասակէն ի վեր իւր հօր կ'ընկերանայ օգային նաւարկութեանց մէջ: Այլ յանկարծ մի մարդկային ստուեր կ'ոստնու պարկերու գէղին ներքեւէն եւ զմեզ կ'ողջունէ խնդաղին: Ջրհանկիր մ'է դա, որ մեկնման պահուն կազմածից ներքեւ պահուած լինել կը թուէր: Քաջ երիտասարդն ներողութիւն կը խնդրէ մենէ եւ կը խոստանայ օգնել մեզ: Արտաքս, կը գոչէ կողար վայրագ դիմօք: Աւանդ, շատ ուշ է, արդէն կը ծփիմք երկրէն երկու հազար մէթր բարձրութեան մէջ: Ջրհանկիրն ինքզինք կը մխիթարէ համբոյր մի տալով զոնեափ շիշին:

Ժամն չորսն 50 անցած է: Միշտ կը բարձրանամք. արդէն Բարիզ շատ հեռու է: Երկիրն թեթեւ չողոյ մէջ կը լիւղայ. ոսկեգոյն ճառագայթք այն ինչ կը զօրեն թափանցել ամպային քօղն. հեղեղածներ (échappées) արծաթափայլ կը ցոլացընեն Սէնայ ալիքներն:

Մառախուղն կը խտանայ եւ կը ցրտի: « Պարոնայք, կը գոչէ կողար հանդիսաւոր կերպիւ, ամպոց մէջէն կ'անցնիմք: Ժամը հինգն է, մէկ մանրերկրորդի մէջ երկրի վերայ գլուխուդ մեր նմանեաց տեսութեան պիտի կարօտիմք. թող ոչ

ոք յստին կ'անգնի : » — Զրհանկիրն, յուզեալ մի սիրային ժպիտ կը ցուցնէ գօնեակի չշին :

Ժամը 5 եւ 10 վայրկեան. — Ամէն ինչ լմնցաւ. երկիրն անբեռութացաւ, խիտ եւ ցուրտ շոգին կը չըջապատէ զմեզ եւ այնքանի խիտ մինչ զի կը ծածկէ Օդադունդն մեր տեսութենէն : Զարհուրելի լուութիւն : Նաւակին մի ծայրէն միւսըն, շուրջն երկու մեթր հեռաւորութեան մէջ, մեր ընկերք մշուշի մէջ անճանաչելի են : — Ո՞ւր ես կոտար, կը գոչեմ Օդաշուին : — Կը պատասխանէ, եւ իւր ձայն կը թնդայ իւր որոտումն : Արձագանքը կը կրկնէ անհզ գոչումն, որ տարածուելով կը հաղորդի ամպէ յամպ : Թերեւս բազմութիւնն մօտակայ փոթորկի մը նշան կը համարի սոյն որոտումն :

Ժամը 5 է եւ 25 վայրկեան. — Տեսիլն կը փոխուի. խաւարն կը փարատի, շոգին կը ցրուի, կապտագոյն երկինքն վերստին կ'երեւի մեր գլխոց վերեւ, եւ արեգակն որ նոյն ժամայն հորիզոնէն միզաց մէջ կը խորասուզէր, կարմիր գնտակի հանգոյն կը սուրայ դէպի զէնիթ, պատկառելի արագութեամբ : Պատրանք մ'էր, ցնորք մ'էր այն : Կողար ճշմարտապէս երկրորդ աստուած մը կ'երեւի մեզ, որ վեց հարիւր մէթրի յանկարծական իջմամբ, մեզ թոյլատրեց դիտել բնութեան անյեղ օրինաց խորտակումն :

Պարկ մ'աւազի նուազումն, զմեզ դարձեալ կը տանի եթերի խորերն : 5750 մէթր բարձր եմք :

Հանդիսաւոր վայրկեան մ'է, տեսարանին վեհութենէն զմայլեալ եւ այլայլեալ կը մնամք, մեր ոտից ներքեւ մոխրագոյն, սպիտակ, դեղնագոյն եւ երփներանգ ամպեր խառն ի խուռն կը գլորին : Ծովու ալեաց նման կը ժողովին, միմեանց կը բախին, իրերաց կը խառնին, արագասահ կը մարանչին : Տարերց այդ լռիկ փոթորկին մէջ անշարժ, մեղմօրէն կը ծփիմք առանց իմանալու ուրուականի մը շուրջն որ զմեզ կը տանի ընդ իւր. մեր գլխոց վերեւ երկինքն այնքան վճիռ է, հանդարտ եւ խորին կապոյտ գունով, մեր շուրջն անհունութիւն : Զարմացման վայրկեանէն վերջ իւրաքանչիւր ոք մեծագոյն կը թարգմանէ իւր տպաւորութիւններն. ինչ յուզիչ եւ վեհ տեսարան :

Ահաւոր, վսեմ եւ հոյակապ տեսիլ, զոր ոչ մի նկարչի մատուցել կարող են ի հանդէս բերել, կամ բառեր՝ զայն բացատրել : Զիրեար սիրագին շնորհաւորելու պէտք կը զգամք, միմեանց ձեռքերն սեղմելու : մեր յուզեալ սրտերէն յիմարական կէցցէ մը կը բարձրանայ դէպ ի երկնային պայծառափայլ հաստատութիւն :

Ժամը վեցն է : — Զրհանկիրն գոնեաքին շիշն մինչեւ յատակն կը քամէ : Բայց չմոռնամք թէ երկնային խաւերուն մէջ եմք : Ամբոխն վարէն իւր ողորմելի խնդրանօք մեզ կը գոչէ : Գիշերն մերձ է : Իջնել պէտք է : Պ. Կողար ձեռաց շարժում մի կը կատարէ եւ ահա կրկին ամպոց մէջ եմք : Այս կանոնաւոր ուղեւորութեան միջոցին, օդային նաւապետն կ'ընդունի մեր զարմացման նշաններն եւ մեր երախտեաց հաւաստիքն :

Իւր մաթեմատիքական ճշտութիւն, զարմանալի հնազանդութիւնն այն հսկային զոր կը ղեկավարէ նա նուրբ պարանով կամ մի քանի պարկ աւազօք, կ'ապացուցանեն իւր ճարտարութիւնն եւ գիտութիւն : Կապոյտ, խաղաղ եւ ժըպտուն անհունութեան մէջ կորուսելոցս, Կողար բազմաձայարկերուն վերայ, կերեւի աւելի հանդարտ քան իւր դահլիճին մէջ. նա է թագաւորն սոյն ոջնչութեան, գրեալթէ ստեղծիչն սոյն երեւոյթից եւ սոյն հիանալի տեսլեանց որ ամբողջանան մասամբ իւրիք իւր հրամանաւ : 6 Ժամն եւ 10 վայրկեան. — Երկիրն կ'երեւի ահա : Մեծ արագութեամբ կ'իջնեմք : Մեր ընկերաց մին, նաւակէն դուրս ծռելով, կաղաղակէ ուժգին « ո՛ւր եմք » տկար տղայական ձայնք կը պատասխանեն արձագանքն՝ որ կանհետի չուաններուն մէջ : Նոր հարցում, նոր պատասխան : Սակաւիկ մը յետոյ, կորուցեմք յստակօրէն Բէք գիւղաքաղաքն. բարեկամ երկրի վրայ եմք :

Ժամը 6 ը 15 կ'անցնի. — Գիւղօրայք կորոյուն, տունք գոգցես երկրէն դուրս կը ցցուին եւ կը սկսին մեծնալ. ցընծութեան աղաղակք մեզ կ'ողջունեն : Փողոցաց մէջ կը խըռնին սեաւ բիծեր, զորս կը ճանաչեմք հետզհետէ թէ մարդ են : Ամէն ոք կայտուէ. դաշտերն եւ բուրաստանք ոտնակոխ

կը լինին : « Ոչ մի բառ , կը գոչէ Կողար , պատրաստ կացէք ցնցման , կախարչի չուանն պիտի կտրեմ : »

Կ'ըսէ եւ կը կատարէ : Պարանն կտրուած է արդէն ձեռաց շարժմամբ մը եւ նաւակն յերկրի է : Հինգ հարիւր ձեռներ մեզ կը կարկառին , կը բռնեն չուանն եւ կը զգետնեն զգօն օդապարիկն որոյ այտուճն փութանակի կիջնէ : Գիշեր է : Մին զկնի միւսոյն կը թողումք նաւակն , առաջնորդեալ հաւատարիմ ջրհանկիրէն , որ առաւել յուզեալ է եւ անձնուէր քան երբեք :

Երկու ժամ յետոյ , օդապարիկն կառքի մը վրայ զետեղած , յաղթական կը մտանեմք ի գիւղաքաղաքն Բէք :

Թարգմանութիւն

Տ. ՔԵԼԷԿԵԱՆ

ԽՐԱԽՈՅՍ

Ազգային իմաստասէր բժիշկ Մեծապատի Տօրղօս ձէլալ էֆէնսի՝ ձերհէյի Շարգիյէի մէջ կը շարունակէ իր բնախօսական յօդուածներն , աւմենակարեւոր գիտական յօդուածներ ոյք՝ յայտէ՝ առարկայ ունին բնական , բարոյական եւ ընկերական մարդն : Մեծ է զոյն յօդուածոց ազդեցութիւնն ի վերայ մտաց , զորս՝ ամեն գրուածներէ աւելի կը նպաստեն ազատագրելու : Բազմաթիւ այլազան օրինակներ , սուր ակնարկութիւնք մեր ազգային կենաց այլեայլ երեւոյթներուն՝ շահագրգիռ կը կացուցանեն Տօրղօս ձէլալի ուսումնասիրութիւններն , ոյց նիւթն ի բնէ ցամաք է՝ գիտական-իմաստասիրական գոլով : Վերջին յօդուածոյն մէջ , ուր կը խօսի ժառանգականութեան վրայ , ազգասէր բժիշկն՝ Հայ ընկերութեան ծոցէն առնելով իր օրինակներն՝ այս առթիւ կի յիշէ Հայ ազգին ազնուական ծագումն , իր համեմատաբար զարգացուն վիճակն , եւ յորդոր կարգալայ որոց անկ է՝ քաջալիւրել ազգային գործիչներն : Որովհետեւ Պատ Յօդուածագրոյն յիշատակած երիտասարդ գործիչք ոչ միայն ինքնայորդոր քաջալիւրացած արժանացած չեն , այլ եւ յաճախ ուղղակի կամ անուղղակի հպաժնուած , իրեւ սփոփանք մ'իրենց սրտին՝ կ'ընդօրինակենք հոս ձերհէյի Շարգիյէի ազնուաբոյր տղերն , առ Ազնիւ բժիշկն ի խորոց սրտի շնորհակալ լինելով մեր մասին :

Ե.

Մօցլէյ , Անգլիացի տիեզերահաշակ յիմարագէտը կ'ըսէ թէ ինչպէս որ բանաստեղծն ի բնէ բանաստեղծական տրամա-

դրութիւններով կը ծնի, նոյնպէս ալ գողն, մարդասպանն՝ գողութեան եւ մարդասպանութեան տրամադրութիւններով, ինչպէս որ ի բնէ բոզն անառակ, լիւրբ, անամօթ եւ բարոյական զգացումներէ զուրկ եւ անզգաստ կը ծնի, նոյնպէս ալ պատուոյ զգացումներով օժտեալ կիներն ի բնէ բարոյականութեամբ օժտեալ կը ծնին:

Մեծ է վերջապէս ժառանգականութեան դերը՝ մտային թէ թերութեան, թէ՛ յիմարութեանց՝ թէ՛ ոճրագործութեանց եւ թէ՛ մոռւորական բարձրագոյն կարողութեանց մասին:

Հոս կը յիշատակեմ բոլոր ընթերցողացս եւ ամբողջ ազգին՝ ծանօթ եղիա էֆ. Տէմիրճիպաշեան. ո՞վ տուաւ այս անձին այն ճշմարիտ ազնուականութեան դրոշմը. ժառանգականութիւնը միայն: Արդարեւ ազնուականութիւնը կը փայլի իւր խօսուածքին ու ձեւերուն մէջ: Աննման խոնարհամտութիւն մը իւր մեծ հմտութեան քով:

Ո՞վ չճանաչեր Պէրպէրեան Ռեթէոս էֆէնտին, այն վեհանձըն, անկեղծ բնաւորութիւնը, այն պերճախօս լեզուն, որով կը հրապուրէ իւր ունկնդիրները: Աւասիկ մարդ մը, որ մի միայն իւր անհատական ճգամբ ու զոհողութիւններով, առանց մէկու մը առաջ քծնելու, առանց խոնարհելու, միշտ անկախ, միշտ յամառ՝ կը վարէ այսքան աարիներէ ի վեր ամենէն բարեկարգ ու արդիւնաւոր վարժարանը, Բայց ո՞վ տուաւ Պէրպէրեան էֆէնտիի մտային այս բարձրագոյն կարողութիւնքը. ժառանգականութիւնը միայն:

Յիշեմ նաեւ Չերազ Մինաս էֆէնտին. ո՞վ տուաւ այս համակրելի երիտասարդին խօսելու, գրելու, ուսուցանելու այնքան հազուագիւտ առաւելութիւնները: Այն անձը որ կը խօսի եւ կը գրէ միանգամայն քանի մը լեզուներ, որ իւր բոլոր կեանքը դատտիարակութեան ապերախտ ասպարիզին զոհած եւ վերոյիշեալ անձանց նման արդիւնաւոր եւ բազմիրախտ ուսուցիչ մը եղած է, նա եւս կը պարտի իւր այս տրամադրութիւնքը ժառանգականութեան:

Բայց պիտի հարցուի ինձ թէ՛ ի՞նչ բանի համար ահագին Եւրոպական հանճարները թողլով, մեր փոքրիկ Հայ ազգին մէջ կորոնեմք մեր օրինակներն: Թող ներուի ինձ ըսելու թէ,

այնչափ կեդրոնացուցինք մեր ուշադրութիւնը օտարին վրայ, որ ինքզինքնիս կրնամ ըսել թէ՛ մոռցանք. Հայ ազգն ալ կը պատկանի Հնտ-Եւրոպական մեծ ընտանիքին, Հայ ազգն ալ իւր ուղեղին քանակութեամբը, կազմակերպութեամբը, անդամազննական չէնքովը, մտաւորական մշակութեան աստիճաններովը, Եւրոպական լուսաւորեալ ազգաց մակարդակին վրայ կը գտնուի հաւասարապէս. քաջալերեմք մեր մտաւորական մշակութեան վերոյիշեալ էֆէնտիններու նման գործիչները, այն ատեն մենք ալ կուենանք մեր բաժին եւ պարծենալու իրաւունքն գիտութեանց տարած մեծամեծ յաղթանակաց մէջ. Այս մասին այժմ այսչափը բաւական համարելով անցնիմք մեր բուն նիւթին:

(Ճերիսէի Շարգիյե)

ՏՕԲԹ. ՃԵԼԱԼԵԱՆ

ՄԷՋՊՈՒՐԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆ

Արդիւնաշատ դաստիարակ Տ. Մկրտիչ Մէջպուրեան անդուլ ջանքեր կ'ընէ՝ ժրագլուխ իր տիկնոջ հետ՝ եւս քան զեւս բարեկարգ վիճակի մը վերածելու վարժարանն աղջկանց, զոր քանի մ'ամեր առաջ հիմնեց իճատիէի բարձանց վրայ եւ որ բաւական բարեկիրթ աղջկունս Հայ ընկերութեան նուիրեց արդէն: Գիտութիւնք, գեղարուեստք, լեզուք, մանաւանդ մայրական մեծաւսմանց այն հեշտ բարբառն, կարուձեւ, առտնին տնտեսութիւն, մարմնամարզ, հաւասար խնամով կ'աւանդուին սոյն հաստատութեան մէջ, ոյր աշակերտուհեաց ի սրտին վառ կը պահուին մանաւանդ ազգային ու գթասիրական զգացմունք. Արեւելէն տեղեկացան ընթերցողք թէ Մէջպուրեան սանուհիք՝ իրենց խնայութեան եւեթ արդեամբք՝ աղքատ աղջկանց Զատկի տօնին առթիւ զգեստեղէն նուէրներ ըրին, սրտամատն իրենց ձեռամբք իսկ պատրաստելով իրենց կարօտ քերց զգեստներն: Այս ամ Մէջպուրեան վարժարանն ունեցաւ վեշտասան ընթացաւարտ աշակերտուհիներ, ոյց երկուքն Հիմնադիր Տնօրէնին դատելք: Մրցա-

նակաբաշխութեան հանդէսն երբեք այնքան ընտիր բազմութիւն մը յանկուցած չէր թերեւս որքան այս տարի : Սոյն հանդիսին մասնաւոր շուք մը կուտար ազգովին մեծարեալ րարծրաստիճան եկեղեցականի մը՝ Մեղքիսեդեկ Մուրատեանց Սրբազանին՝ ներկայութիւնն . ներկայութիւն՝ որ բարբառուն ալ եղաւ՝ Սրբազանին ընտիր բանախօսութեամբն զկանանց : Իսկ կիւտարի կառավարիչ Վսեմ Պահրի փաշայի ներկայութիւնն եւ ատենախօսութիւնն նոյնպէս նոր շուք բերին Մէջպուրեան մրցանակահանդէսին : Յակոբ Սսկան՝ երէցն ուսուցչական մարմնոյն՝ կարեւոր բանախօսութիւն մ'ըրաւ դաստիարակութեան վրայ, գովեստիւք կարի համեմեալ :

Սոյն տեղեկութեանց արձագանք կ'ըլլանք բերկրութեամբ, մաղթելով ի սրտէ մեծազոյն զարգացում աղջկանց դաստիարակութեան նուիրեալ սոյն բարձրագոյն հաստատութեան, ուր կը թրթռայ յաւէտ ողբացեալ Ներսէս Մէջպուրեանի սիրատենչ հոգին լուսասիրելու⁽¹⁾ :

Ե .

ՍԻՐԻՃԱՆԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆ

Որպէս յայտ է հառարակութեան, Պէրպէրեան ու Գուրգէնեան մասնաւոր վարժարանք՝ ոյք ազգային կրթութեան նոր մղում մը տուին աներկբայ՝ մօտերս կրտսեր եղբայր մ'ալ ունեցան, «Միւրիճանեան լեզուաբանական վարժարանն», որ նոյնպէս գիշերօթիկ ու ցերեկեայ կրթարան մ'է՝ հաստատեալ ի Կէտիկ Փաշա : Սոյն հաստատութիւնն ալ իր կարգին՝ նոր մղում կամ նոր ուղղութիւն մը պիտի տայ ազգային կըրթութեան, եթէ՝ որպէս անխոնջ Հիմնադիր-Տնօրէնին հաստատամտութիւնն եւ ուշիմութիւնն երաշխիք մ'են առ այս՝ կարենայ յարատեւ ընթանալ, յար զարգանալով հետեւողութեամբ եւրոպական նորագոյն կրթական եղանակաց եւ մի-

(1) Պարգեւաբաշխութեանց հանդէսներու տարապայման տնտեսական նկատմամբ տեսնելով արձագանգ կը գտնեն տեղական եւրոպական օրագրաց մէջ իսկ : Հոգաբարձութիւնը ու վարժարանաց տնտեսք պարտէին աւելի յարգել հանրային կարծիքն :

անգամայն նկատառութեամբ տեղական պայմանաց ու ձգտմանց : Հսկառակ մեր ազգային վարժարանաց մէջ ընդհանրապէս պատահածին՝ Միրիճանեան վարժարանին մէջ գրական ուսմունք պիտի ստորադասուին դրական ուսմանց, եւ լեզուաց գործնական մասին աւելի կարեւորութիւն պիտ'ընծայուի քան տեսական մասին : Ազգային լեզուէն, կրօնէն ու պատմութենէն զատ, սոյն վարժարանին մէջ յատուկ խնամով պիտ'աւանդուին՝ կիրառիկ դրական գիտութեանց էական տարերց հետ՝ իրաւաբանութիւն, տնտեսագիտութիւն, տոմարակալութիւն, առեւտրական աշխարհագրութիւն : Եւ ընդայդ պիտ'ուսանին ուղիղ խօսիլ ու գրել երկրին լեզուն ու հրապարակին վրայ բանուկ լեզուները : Միրիճանեան վարժարանէն ելնող տղաք — տղայ մը տասն եւ չորս տարեկան պիտի կրնայ սոյն դպրոցէն ընթացաւարտ ելնել — գործոց աշխարհին մէջ բոլորովին իբրեւ օտար մը չը պիտի մտնեն : Ուսուցիչք ամենքն ալ հանրածանօթ եւ արդիւնաշատ անձինք են : Լեզուաց դասատուք՝ սոյն լեզուն խօսող ազգին կը պատկանին : Գիտութիւնք Փռանսերէն լեզուաւ պիտի դասախօսուին : Փռանսացի կառավարիչ մը — ի հարկին՝ Անգլիացի կառավարիչ մ'ալ — պիտի մնայ միշտ վարժարանին մէջ :

Հայ մամուլոյն մէջ ջատագոված ըլլալով յաւէտ այն գաղափարները՝ զորս իրացնել կու գայ ուր ուրեմն Միրիճանեան վարժարանն ⁽¹⁾, այլ եւ այլ ձեւերու տակ կրկնած ըլլալով հանապազ թէ՛ մեր ազգային վարժարանաց մէջ ընդհանրապէս տրուած կրթութիւնն ուրեք ուրեք բարեփոխուելու եւ ուրեք ուրեք ալ ի հիմանէ փոխուելու կարօտ է, աղաղակած ըլլալով թէ մենք մեր հէգ տղայոց բառեր կ'ուսուցանենք (վերացեալ բառեր) եւ դուն ուրեք (կամ երբեք) դրական ու պիտուական ծանօթութիւններ, պարտք կը հա-

(1) Աւելորդէ ըսելով կրթական հակազդեցութիւն մը յառաջ բերելու մղեալ ի պարագայից, Միրիճանեան էֆէնսին չը պիտի գործադրէ լիովին հաւասարակշիռ կրթութեան մը յայտագիրն, այր գործադրութիւնն համայն ազգային վարժարանաց մէջ մեր անձկագին փափագն է յաւէտ : Միրիճանեան վարժարան կը ձգտի ալ Հայ մանկոյն ինչ որ կը կոչուի գործնական կրթութիւն, որ քայլ մը պիտ'ըլլայ՝ կը հաւասանք՝ ղէպ ի հաւասարակշիռ կրթութիւն :

մարինք քաջալերել այսօր Միրիճանեան վարժարանն, ոյր ընթացաւարտք չը պիտ'արհամարհեն շուկան, չը պիտ'անգոսնեն իրականութիւնն, այլ հոն համարձակ պիտի մտնեն — Շուկան, եւ զայն սիրայօժար պիտ'ընդգրկեն՝ մերթ անոր հետ մաքառելու պայմանաւ — իրականութիւնն: Իրական աշխարհին արհամարհանքը, զոր նոր սերնդեան կ'ազդէ մեր չափազանցօրէն դասական կամ գրական կրթութիւնն, զնա գժբաղդ կը կացուցանէ նիւթապէս ու բարոյապէս: Վարժարանի մը հարիւր աշակերտաց երկուքն հազիւ վարժապետ կամ գրագէտ կ'ըլլան. այլ իննսուն եւ ութն ալ՝ ոյք շուկայ պիտ'ենեն՝ շուկային արհամարհանօք կը համակուին ի վարժարանին: Իրեւ գրագէտ կամ գրասէր անշուշտ կողմնակից եմ գրական կրթութեան, այլ չեմ ներեր որ չափազանցութեան տանին զայն: Պէյն իմաստասէրին հետ կը փափաքէի զի հաւասարակշիւ կրթութիւն մը արուէր նոր սերնդեան առ հասարակ: Պէտք է որ տղան սիրէ գիրքն, այլ պէտք չէ որ տղան ատէ գործիքն (նիւթական, արհեստական գործիքն ըսել կ'ուզեմ, զի գիրքն ալ է գործիք): Ռօպերդ Գօլէճի չինութեան ժամանակ տեսայ Պատուական Տօքթօռ Համլին որ՝ գործաւորաց հետ խառնուած՝ ինքն ալ իբրեւ գործաւոր կ'աշխատէր, կը սղոցէր, կը գամէր, եւն: Գիտութեան վարդապետ մը՝ որ ոչ միայն չէր արհամարհեր ձեռարուեստներն այլ եւ գործնապէս կը յարգէր զայնս, ահա ինձ համար ճշմարիտ ուսումնականն, ահա ինչպէս կը փափագէի որ որ ըլլային մեր վարժարաններէն եղնօղ պատանիք: Մինչեւ որ այսպէս չըլլայ, թերի է մեր կրթութիւնն, ողորմելի է մեր ազգն: Et nunc erodimini. Եւ արդ խաւեցաւո՜ւք:

Ե.

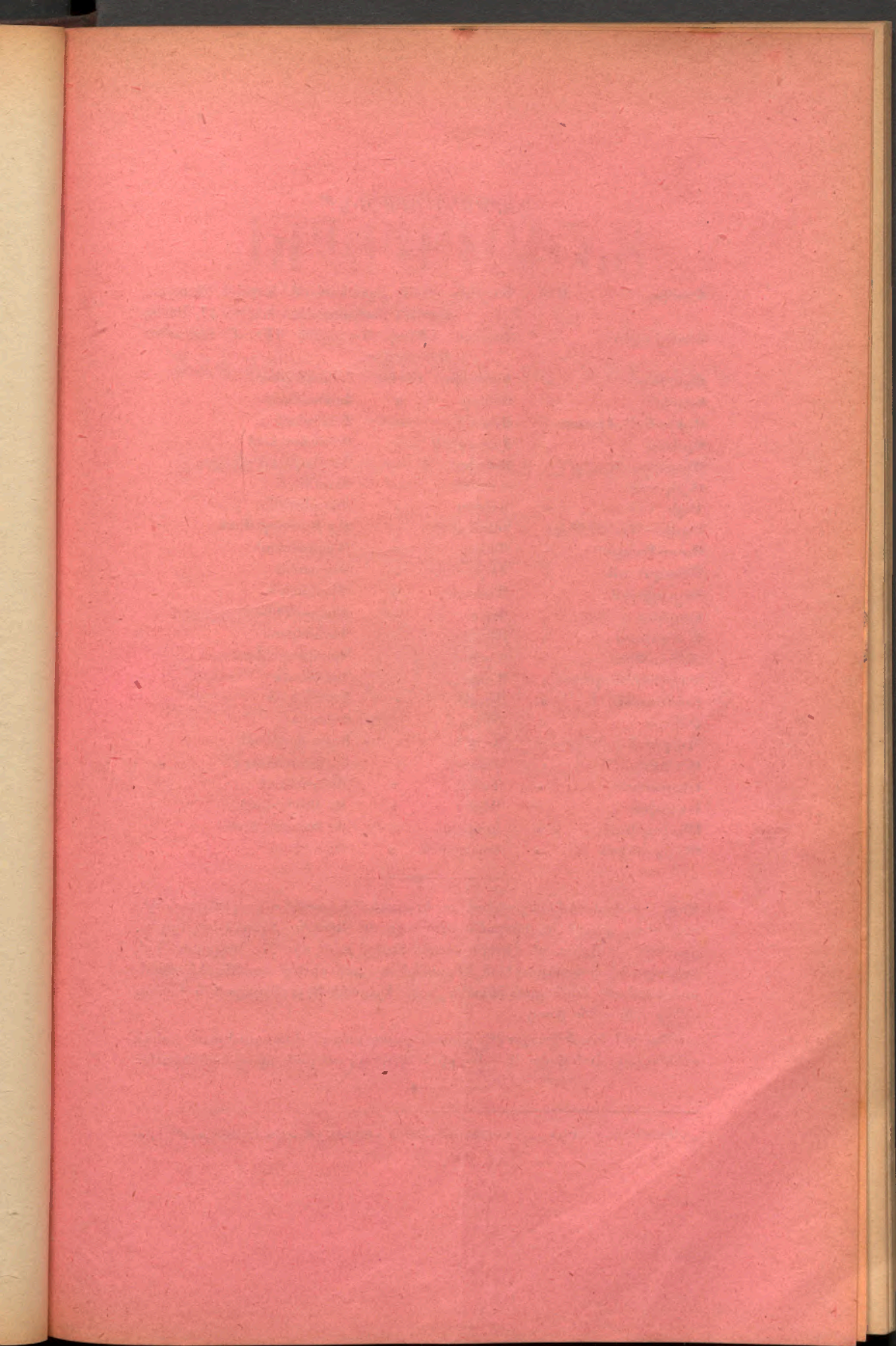
ԿԱՏՈՒԻ ՄԸ ՅԻՇԱԳԻՐԲ

Սխալ հաշուով մ' այս անգամ չը կրցաւ Երկրագունքի մէջ գրուիլ իգմիրեան տօնին՝ ըստ Արեւելի գեղեցիկ բացատրութեան՝ նկարագրութիւնն, որ սակայն չարուած է: Միայն երես մը տեղ պարապ մնաց, զոր լեցնել ինձ յանձ-

նեց Պ. Խմբագրապետն : Նիւթ շատ կայ : Արդեօք կրօնական թերթերու նիւթն հատաւ որ՝ երկուքն ալ իրարու ետեւէ հրապարակէն անյայտ եղան : Ոչ անտարակոյս : Վազանս կ'ընեն : Լաւ կ'ընեն : Միայն հէգ մանկտին է, որ դատապարտուած է տօթագին աւուրց մէջ աշխատիլ սովորական ժամանակներէ աւելի՝ քննութիւն անցընելու համար : — Անցեալ օր փողոցի մը մէջ աղաղակ մը, մորմոքիչ ձայն մը կը լսուէր : Հայր մ'էր որ տղան չարաչար կը ծեծէր : Բարեգութ անձ մ'որ կ'անցնէր՝ կեցաւ : վարանեցաւ, բայց ապա որոշապէս զարկաւ այն տան դուռն, ուր տղան կը սպաննուէր վայրագ հօր մը փայտի հարուածներուն ներքեւ : Ազգային վարչութիւնն՝ որ ազգային ամեն բանի վրայ բարձրագոյն հսկողութեան իրաւունքն ունի՝ պարտականութիւն ալ չունի՝ միթէ մտնել ազգային վարժարաններն, ու Հոգաբարձուներուն կամ Տնօրէններուն ձեռքէն ազատել ազգային մանկտին, որ առտուրնէ մինչեւ իրիկուն ծեծ կ'ուտէ Գերականութենէն, ճարտասանութենէն, Տրամաբանութենէն, Հոգեբանութենէն ևն : Բոլոր այս եւ այլ ուրեանց քննութիւնն անցընելու է : — Ե՛րբ, Մայիսի՛ն, կամ էն ուշն՝ Յունիսի՛ն : — Ոչ, Յուլիսին, երբ օրագրաց մէջ ամեն օր կը կարդացուի թէ տաքէն յանկարծամահ կ'ըլլան մարդիկ : Պարգեւաբաշխութիւնք ալ այս ամսուան մէջ տեղի կ'ունենան : Տղայք ու ծնօղք միասին ծեծ կ'ուտեն երեք չորս ժամ : Ամեն մարդ կը տրտնջայ, եւ ամեն մարդ նորէն կ'երթայ : Բայց տէրս այս ամեւ ո՛չ պարգեւաբաշխութեան մը գնաց : Եւ պիտի ջանայ որ այս քննութեանց ու պարգեւաբաշխութեանց համար կարգադրութիւն մ'ըլլայ : Նաեւ մեր կրթութեան աւելի գործնական ուղղութիւն մը տալու համար ալ պիտի աշխատի, որպէս անփոյթ եղած չէ ցարդ այս նկատմամբ :

ՊԱՐՁ ՀԱՐՑՈՒՄ ՄԸ

Ներելի՛ է հարցնել — ում կամ որոց անկ է — թէ, Պատրիարքական ընտրելեաց ցանկէն ի՞նչպէս եւ է՞ր աներեւութացաւ Խորէն Նար Պէյ-Արքեպիսկոպոսին անունն, որ ի սկզբան՝ Յանկին գլուխն էր իրաւամբ, քուէից առաւելութեամբ : Խորէն Արքեպիսկոպոս Նար-Պէյ բազմաձիր եկեղեցական մ'է, համակրելի միանգամայն Ազգին եւ Տէրութեան :

ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆՔ

Փարիզ	Մեծ.	Գաբրիել էժենի Էգնատան (M. Kapriel Eknayan,
		Rue du Faubourg Montmartre 47, Paris)
Մանչեսթեր	»	Թազուր էժենի Սազայենց (Mr. T. Saccaentz
		Manchester.
Վարնա	»	Կարապետ էժենի Յովասափեան
Կարին	»	Յակոբ » Համամեան
Ս.ժիօն Բ. Հիսար	»	Սմբատ » Դաւիթեան
Սըվազ	»	Յարութիւն » Բարունակեան
Մարաշ	»	Սարգիս » Գ. Սամուէլեան
Սյնքապ	»	Վահան » Քիւրքեան
Դեղի	»	Աւետիս » Քաջբերունի
Իզմիր-Պահնէնիկ	»	Յարութիւն » Տէր Կարապետեան
Աստ-Բազար	»	Յակոբ » Պապպազեան
Մարզուան	»	Յովնանէս » Դայեան
Տրապիզոն	»	Մինրան » Քիւրքեան
Տօզլաս	»	Գրիգոր » Փափազեան
Մալմիսա	»	Մկրտիչ » Դերձակեան
Չժիւռնիա	»	Վահան » Պարսիկպանեան
Ա. Գրիսնուպօլիս	»	Սահակ » Պարոնեան
Ռոստոյ	»	Ռուբէն » Գօլաննեան
Երիզա	»	Մինրան » Ասուրեան
Պարուս	»	Առաքել » Սարուխանեան
Ասանա	»	Մինրան » Ս. Դասարեան
Կեսարիա	»	Դանիէլ » Սարաժեան
Եդեսիա	»	Դէորդ » Կ. Ոսկերչեան
Մալաթիա	»	Լուսիկ » Յ. Ռուպերեան
Դէօթահիս	»	Յարութիւն » Պոյանեան

 Ասիական Հնկերութեան եւ *Երկրագունքի* բաժանորդագրութեան վերաբերեալ գրութիւնք պարտին ուղղուիլ առ Դիւան Տնօրէն Խորհրդոյ, գրասենեակ Ասիական Հնկերութեան, Տեմիր խան քիւ 27, Կալարա . իսկ *Երկրագունքի* խմբագրութեան վերաբերեալ գրութիւնք՝ առ Տնօրէն - Խմբագրատուն, նոյն գրասենեակն, ուր կը գտնուի չորեքշաբթի եւ շաբաթ օրերը կես օրէն յետոյ :

Այս ամ եւս *Երկրագունքի* բաժանորդաց բոլորն վրայ յաւելում տեղի ունենալով, Հանդիսիս Ա. — Բ. քիւն երկրորդ անգամ պիտի տպագրուի :

معروف هموميه نظارت چاپهستك رخصتيلهطبع اولمشدد — رخصتنامه نومبر وسى ۱۰۴۳ سنه ۱۲۹۷ شباط ۱۱